

1197

2670

46

A

BETYÁRROMANTIKA

ÍRTA:

DÖMÖTÖR SÁNDOR.

Különlenyomat

a NÉPÉLET-ETHNOGRAPHIA

1930. évi 1-2. számából.

BUDAPEST, 1930.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZ.

XB 56057

A BETYÁRROMANTIKA.

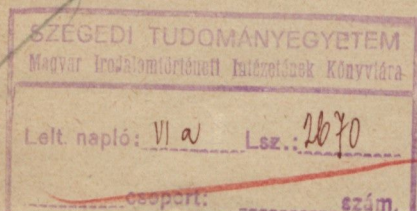
Az embereket mindig érdekelték azok a tettek, melyek a társadalom bilincseinek lerázni akarásából fakadtak. A bűnügyi történet, a detektív-regény, az irodalomnak dúsan termő ágává terebélyesedett. „A mi korunk romantikakeresése a bűnök alvilágába száll, a gonosztevők és detektívek harca ihleti a fantáziánkat. A betyár és pandur modernizált játéka külön irodalomná nőtt és a bűnriportoké minden érdeklődésünk”, — mondja a magyar bűnügyi irodalom egyik régi művelője. A ma hőse a detektív, a csendőr, a rendőr: a társadalmi rend képviselője.¹ Szívósságán, leleménységen és erején minden gonosztevői furfang, csel és bátorság megtörik: majd minden esetben rácsententi a nekiszilajodott érzékű ember csuklójára a törvény hatalmát jelképező vékony, acélkarperecet. A mai ember szemében, aki magára nézve talán meg van elégedve a társadalmi berendezkedéssel, a rabló negatív hős, akinek a társadalom korlátjaiból való kirohanása egyéni érdekeket szolgál, s ezért a büntetést meg is érdemli.

Azonban gyakran megtörténik, hogy nem a meztelenre vetköztetett bűn, hanem a bűnt látszólag létrehozó társadalmi erő, mozgalom kerül az érdeklődés középpontjába, s előáll egy különös, ferde etikai felfogás, mely a törvénnyel szembenálló közönséges bűnösöket emel a hősök felsőbbrendű társaságába. Emlékezetünk kódében a délibábos, végeláthatatlan pusztá képe dereng, s a gomolygó porfelhőből kiválik egy vizsgaszemű lovas képe. Bujdosó betyár, árva szegénylegény; a pusztá szélén üldözők fegyvere csillan: mennyire hasonlít Beöthy volgamenti figyelő magyarjához! „Akár milyen hideg racionalizmus szemüvegén nézzük is, a mi szegénylegényvilágunkban volt valami szomorúan hősi, valami, ami ennek a kis kelet-európai népnek a sorsát szimbolizálja. A nagy sorsfordulók fojtott izgalmakkal tele napjain mindig fantaszta a magyar, mindig különös deliriumba esik. És talán ez a fantaszta delíriálás az, ami annyi érthetetlen vihar, üzés, hajszolás után is naiv reménykedőnek őrzi meg ezt a népet. A törökvilág szabadhajdúi, a szegénylegények, a múlt század betyárjai mind ezeknek a nagy delirium napjainak a hősei, az ő árnyaikban fogózkodott meg a magyar reménység, bár ők voltak a legszomorúbb, legszánalmasabb árnyai a magyar földnek. A magyar züllés hősei voltak ők.”²

Erre a felfogásra nem építhetünk. Az idő mindent megváltoztat, a közvélemény korok szerint a történesek hatása alatt változik. Vizsgálódásunk közelebbi tárgyát az teszi, hogy 1. a valóságban milyenek voltak ezek a hősök, 2. milyennek láttá őket a nép, a közvélemény és 3. hogyan rajzolta meg alakjukat az irodalom. Ezeknek a tényeknek megismerése, a betyárromantika életének feltárása után felelhetünk csak arra a kérdésre, hogy voltaképen mi is az a *betyárromantika*?

¹ Székely Vladimir: Játsszunk detektívet! — a legújabb társasjáték. Pesti Hirl. Karácsonyi Alb., 1929. 15. l.

² O(láh) Gy(örgy): Rózsa Sándor. Magyarság, 1927. jan. 19.

I. A valóság: a nép.

A kurucvilág.

Magyarországon a rablóvilág a XVI. század óta úgyszólván folytonos volt. Megtörtént, hogy a végvárok szabad vitézei nem kapván zsoldot, kijöttek a várakból és versenyt pusztítottak a martalócokkal szerteszét kóborolva az Alföldön.³ Ha pedig nem sikerült nekik valamely várban, vagy hadseregben alkalmazást nyerniök, mint szabad hajdúk retteggették a népet.⁴ Az 1602-i országgyűlés rendének felterjesztése szerint „idegen zsoldosok a városokat és falvakat kényük-kedvük szerint foglalják el, mintha örökségük volna. És nem kevesebb a panasz a hajdúk ellen, kik az országot bekóborolva rabolnak, égetnek, gyilkolnak. Mindkétféle fegyveresek egyaránt bántják a parasztok, urak s papok javait, feltörték a templomokat, felásták a sírokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják; gazdáikat veréssel, sebekkel illetik, sőt gyakran meg is ölik”.⁵ Idővel minden rendbontó, gonosz elem a szabad hajdúk, a bujdosó katonák közé került. A rablók üldözése a megyei ispán feladata volt oly módon, hogy ha észrevette ilyen csapatok feltűnését, a központi hatalomtól kellett engedélyt kérnie ehhez a speciális feladathoz. Mire ez az engedély megérkezett, a rablócsapat már más megye határában járt. A XVII. században ezeket az engedélyeket a megyegyűlés adta meg, később pedig kötelessége lett az ispánnak minden évben körutak, cirkálások (inquisitio nes) rendezése kizárólag a rablók üldözése végett.⁶ E tényeknek ismerete után megérthető, hogy miért „szolgálat nélkül a pusztákon, vagy az erdőkben barangoló zsvány” (Cz. F. V. 1110.) a „szegénylegény” szó mai jelentése, holott régen a szabad, önkéntes katonákat értették alatta (Thaly: Vé. I. 216—7. és Cz. F. adatai), akiket legfeljebb a körülmények készítettek ilyen törvényellenes cselekedetre.⁷

Házrul házra járást,
Szégyenli koldulást,
Mert mindenütt pirongatják,
És jó szívvel nem is látják
Az szegénylegényt.

Azt vetik szemire:
Vagyon még ereje,
Dolgozással élélhetne
Henyélést ha elkerülne
Az szegénylegényt.

(Thaly: V. é. II. 110.)

Ezért panaszkodnak aztán:

Nincsen ez világon oly jó bölcс katona
Az ki gonosz társhoz önnönmagát adja,
Hogy sok elvett prédát ő ki ne okádna —
Végre gyalázattal világbul kimúlna.⁸

³ *Oppel Jenő*: Czegléd, a török alatt. (Czeglédi m. k. áll. főgimn. értesítője, 1907—8.) 68. l.

⁴ *Szalay—Baróti*: M. nemz. tört. III. 313. l.

⁵ *Idézi Bihari Péter*: Ált. és hazai művelődéstört. Bp., 1884. II. 433—4. l.

⁶ *S. F.*: A rablóság Magyarországon. Budapesti Közlöny, 1868. 2798. l. és *B. P. K.*: u. az. Vasárn. Ujs., 1868. 466. l.

⁷ *V. ö. Kertész Manó* (Mny. 12 : 391—2.): „a szegény legény eredeti jelentésének a mai felé való fejlődése már a 16. században megindult, mert hiszen voltak idők, mikor egy-egy vidék magyar népének tudatában a járkáló betyár és a katona képzete egészen összeolvadt.” *Hitter Miklós, ifj.*: „Szegénylegények” a népköltészetben. Czegléd c. újság 1900. 52. sz.

⁸ *V. ö.*: „En nem tudom mi annak az oka:
Hogy a szögén legén' min' katona!
Édös lányom nem tőhetők rúla,
A szögénnek nincsen pártfogója.” (Nyőr. 1 : 417.)

Nem szánja szegénynek, gazdagnak marháját,
Gyakorta megássa koldusnak is házát,
Soha nem kéméli az urak majorját, —
Tolvaj megkerüli polgár istállóját.

Azonban azt tudja, hogy szerencse dolga:
Utána futva megy undok gyalázatja;
Bujdosás ő dolga, maga is jól tudja —
De sok latorságát ő el nem hagyhatja.

Engem ítélének hóhér fegyverére,
Azután testemet sárvári kerékre;
Magam is jól tudom méltó vagyok erre...
Isten, viselj gondot én szegény lölkömre!"

Ezek a kujtorgó szegénylegények bármennyire panaszkodtak is nyomorúságuk miatt,¹⁰ a hozzájuk hasonló sorscsapásoktól gyakran látogatott népet nem kímélték. 1663 máj. 7-én Gyöngyösi István a következőket írja Koháry Istvánnak: „Ez levelem Ngodnak praesentáló szegény tótfalusi legény, Gróff Rákóczy László uram ő Nga jobbágya jövőn fel hozzám, panaszképpen jelenté, hogy ezelőtt harmadnappal Szabó Istók és Mérái Peti nevű szécséni katonák huszonkét szám marhájokat — kilenczen lévén — elhajtották volna.”¹¹

A szilaj pásztorok.

A betyárromantika termőtalaját azonban nem ebben a kimondottan „rabló” életmódban kell keresnünk. Már régebben is a betyárvilág okát a dologtalan, henye pásztornépben látták, „kinél a barmok eltulajdonításában a lelkiismeretet nem ismerő naivság kész plántaiskolája a rablóságnak”. A rablóvilágot mesterségesen nem lehet megszüntetni, „míg a népeség nagyobb nem lesz, a tanyák faluvá nem nőnek, a legelőket eke nem töri, s a henye pásztorokat gazdák nem váltják fel”. (S. F.: i. m.) A végtelen pusztákon való pásztorkodás egyike volt a legnagyobb elszántságot kívánó foglalkozásoknak, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szilaj pásztori rend többnyire az emberiség számkivetettjeiből alakult. „Ha egy legény emberéletet oltott ki és nem akart szembehúzódni a törvénnyel, behúzódott a rétbe. Ha a másiknak fellázadt a természete a katonai fegyelem ellen, eldobta a csákót és elment ridegnek. Nagyon sok kezes és nyájpásztor nem tudott számot adni s a számadás elől a rétnak vette magát.”¹² A szilaj pásztor a telet-nyarat, sőt egész életét távol az emberek től a pusztán töltötte, s bizonyos megszorítással azt csinált, amit akart. Egyetlen feladata a rábizott jószág megőrzése saját életének veszélyeztetésével, kockáratevésével a farkascsoordák, lopók és kóborlók ellen, tehát a verekedéshez éppen úgy kellett érteniök, mint az állatokkal való bánáshoz. Verekedtek aztán ott is, ahol nem kellett volna.¹³ A törvény nyel oly sokszor összekülönböztek, hogy a bírák alig győzték őket szemre hinni. Még a török is belefáradt az akasztásukba. Kecskemét

⁹ Nagy Péter börtön-énekéből 2—4, 10. vsz. Sárvárott, 1606-ban. *Thaly: Vé. I.* 99—103. l.

¹⁰ Erre mutatnak a „Szegénylegény dala” (*Thaly: Vé. I.* 218—220., *Adal. I.* 227—246. l.) és a „Más, igen szép, bujdosó legények éneke” (*Thaly: Adal. I.* 250—265. l.) c. alatt közölt énekek nagyszámú variációi.

¹¹ *Thaly: Adal. I.* 299. l.

¹² *Györfly István:* Nagykunsági krónika, Karcag, 1922. 8. l. és *A szilaj pásztorok.* Karcag, 1928. 9—10. l.

¹³ *Györfly:* Verekedő szerszámok tilalmai. *Népr. Ért.*, 19 : 34.

jegyzőkönyvében olvassuk, hogy „mikoron az legényeket fölakasztották“, az akasztást végző törökök 82 pint bort ittak meg.¹⁴ Azonban a szükség, magárahagyottsága, meg csekély bére másra is rávitte. Ha pecsenyére éhezett, a maga nyájából is levágott egy-egy birkát, s dögöt jelentett.¹⁵ Prónay erényeik emlegetése közben sajnálkozik, hogy ügyességüket „marhaorozásra is használják“.¹⁶ Sokszor azt is megtették, hogy az elveszett jószág helyébe másikat kerítettek. Mindez nem ment lopásszámba: tudott dolog volt, hogy a pusztai embernek más az életmódja, más az erkölce; hogy a káros, „szilaj“ vonások nem öntudatosan fejlődnek, hanem a műveletlenségből erednek, s a környezetnek szükséges velejárói. Legjobban mutatja ezt a „Pásztor=ember, avagy a' pásztorok tanításáról két könyv“ (Posony, 1775.)¹⁷ előszavában elhangzott korholó szó: „nem szégyen-e őket tanítás nélkül hadni? tömlőztre, akasztófára, kerékre, nyársra, hollók gyomfára ereszteti, azokat, kik Istennek, Embernek, Hazának, Fejedelminknek olly sok-féle hasznára, olly sok féle-képpen alkalmasok: 's a' tanítás szükségködése miatt sokszor olly károsok“.¹⁸

Nyelvünknek a rabló fogalomkörére egész sor szava van (Lehr Albert több mint 400 kifejezésmódot állított össze),¹⁹ azonban csak a *tolvaj* és a *lopó* tartoznak régi nyelvünk szókincséhez, a többi néhány száz éves jövevényszó.²⁰ A *betyár* szó először Kecskemét városa 1754-i jegyzőkönyvében fordul elő.²¹ A betyár hetyke, virtuos, bátor legény volt, aki szolgálatát vagy önként, vagy valami vétség miatt otthagya, s jobbára csak akkor vállalt munkát, ha az éhség ráhajtotta. „Miért vagyon a hátadon patkó vagy akasztófa-sütés?“²² Erre a kérdésre a betyár nem felelt, de mindenki tudta, hogy lólopásban, marhaelhajtásban volt része. Ezt azonban ritkán tette, s leginkább azért, hogy megfizethessen vele a csaplárnak. Egyébként megelégedett azzal, amit a pásztoroktól, vagy a magányos tanyákon időnként annak fejében kapott, hogy megkímélte őket egyéb látogatástól. Gyakran maga a betyár is segített az igazi tolvaj kinyomozásában.²³

Megtörtént aztán, hogy a hatóságok megsokallották a csínytevéseket és szemet vetettek a túlságosan virtuskodó pásztorra, vagy a megengedett határt átlépő betyárra, de az „száz vallatónak oda se nézett“. Mert hiszen benne volt a gulyástízparancsolatban: „ha tudod is, ki volt a tolvaj, valakinek a jószágát ki lopta el, a tudásod inkább rohadjon el benned, mert ha kifecseged, szólásodnak keserves árát fizetheted“.²⁴ A pásztornak a társadalmi intézmények iránti ellenszenve kialakította azt a véleményt, hogy „a vármegye keze súlyosabb, mint istené, s a szolgabíró nagyobb úr min-

¹⁴ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bp., 1918. II. 265. l.

¹⁵ Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Bp., 1912. 19. l.

¹⁶ Bárány Prónay Gábor: Vázlatok Magyarhon népeletéből. Pest, 1855. 21. l.

¹⁷ Ismerteti Madarassy L. Ethn. 39 : 112—114.

¹⁸ A valóság azonban az, hogy a szabályozás az előbb említett okok miatt lehetetlen volt. L. még: Madarassy László: Pestvármegye 1796-ban megrendszabályozza a pásztorokat. Ethn. 39 : 185-7. l., Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Népünk és Nyelvünk. I. 165—170., 222—229., Kemény Lajos: Pásztortörténeti adalék. Ethn. 26 : 59.

¹⁹ A betyárság kifejezései. MNy. 1914. 45—47, 90, 335. l. V. ö.: G. F.: A betyárok osztályai. Vasárn. Ujs. 1863. 26. l.

²⁰ Gombocz Zoltán: Rabló és társai. MNy. 7 : 35—37.

²¹ MNy. 2 : 131. V. ö.: MNy. 8 : 296. és Et. Sz.

²² V. ö.: A gonosztevők megbélyegzéséről. Ethn. 4 : 158.

²³ Takáts, Prónay, Madarassy, Györffy, Banner: i. m. és Ecsedy István: Hortobágyi pásztor és betyárnóták. Debrecen, 1927. 8. l.

²⁴ Móricz Pál: Régi magyar élet. Bp. 1913. 92. l.

dennél”,²⁵ mert „minden törvény csak az úr hatalmát védelmezi, a népet pedig figyelmen kívül hagyja”.²⁶ Ezt a naív felfogást hüen festi a következő dal:

1. Vóltam a Kállai tömlőczbe
Vasat vertek gyenge kezemre
Ne nevesse senki bajomat
Ki szabadítom én magamat.	3. Lovamnak baja lett köhécselt
Le esett lábáról fel sem kelt
Törtem fejem mindég más után
Leltem a Harangodi pusztán.
2. Bunkóval mást agyon nem vertem
Vérbe kezem soh' sem kevertem
A bort ugyan néha megittam
De Máriát, Krisztust nem szídtam.	4. Megtudták a törvény Urai
Üztek a vármegye kutyái
Lovamat elvették, elfogtak
Egy penészes helyre bedugtak.
5. Rab vagyok, elszántam magamat
Elvettem kis fakó lovamat,
Szabadságom, lovam nem bánom,
Tsak a kedves rózsám sajnálom. ²⁷	

Hüen festi börtöneinket és közigazgatásunk visszás állapotát Bölöni Farkas Sándor „Utazás Észak-Amerikában” (Kolozsvár, 1834) c. munkájában, hol az amazokkal ellentétes állapotot a következőképen eseteli: „Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rothadt rész, hogy ezen házban, mint a gonoszság iskolájában, a henye élet unalmai közt egymást tanítva, még rendszeresebben betanultassék a gonoszság a status költségén, hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszúálló törvényeket s az ötöt megalázott és kebléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszaboszulni az ötöt üldözőket.”²⁸ Hüen festik ezt a lelki állapotot a szenvedés közepette kisarjadt, sóhajtásszerű daltöredékek. Hiába mondta a legény:

Szolga Biró jó napot
Ártatlan legény vagyok,
Ne veresd rám a vasat
Rózsám Szíve meghasad.²⁹

Elbántak vele a törvény szolgálai:

A Gyarmati város háza
Véggel van ki az utcára
Sok szegény legény sírása,
Kihallik a Zokogása.³⁰

Panaszkodhatott miatta eleget:

Meg ösmerem azt az urat Egerbe,
Aki engem meg veretett deresbe.

²⁵ Erdélyi János: Népköltészetünkről. Népdalok és m. II. 457. l.

²⁶ Csomori Béla: A puszták réme. 150. l.

²⁷ Erdélyi János: i. m.-nek alapjául szolgáló, a gyűjtők által beküldött kéziratok között a M. T. Akadémia levéltárában „M. Irod. Népkölt. 8°” alatt. E hatalmas kéziratanyag idézésénél Erdélyi neve mellett közlöm a gyűjtő nevét; zárójelben pedig a kézirat számára és a kéziratban levő dalok sor-, ill., lapszámra utalok. Pl. a jelen esetben. Erdélyi: Szöke Zsigmond (133 c. 3. l.). Erdélyi művére, szerkesztésmódjára vonatkozó tudnivalókat l. K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. Ethn. 38 : 179.

²⁸ A börtönügy történetéből. Vasárn. Ujs. 1867. 518. l.

²⁹ Erdélyi: Szakál Lajos (2, 17), Zerpák Antal (30, 2).

³⁰ Erdélyi: Szakál Lajos (2, 8).

Vékony gatyát huzatott a faromra
Nézd tsak rózsám, hogy fut a vér alóla.³¹

A törvény kegyetlensége iránt érzett ellenszenv volt az oka annak, hogy egy-egy ilyen szabad életet élő ember „kiment az emberi társadalomból s lett maga magának törvényadója, aki sokszor a társadalmi és állami rend ellen rugódózva az erkölcsi törvényeket is széttiporta”.³² A nép pedig azért szimpatizált a rablókkal, mert neki is oly nehezen ment a sora, mint a bujdosó betyárnak, neki is ellensége volt a megye, a szolgabíró, az úriszék, a pandur. A nép örömet érzett, hogy nemcsak neki, hanem az őt kormányozó hatalomnak is félnie kell egy oly erőtől, mely az ő testéből ered, amely azért félelmetes, mert mindig győz. A győzelem látszólagos, a dicsőség ideig-óráig tart, az elbukás, a tragikus vég kikerülhetetlen, de ez a körülmény a rabló iránti rokonszenvet csak növelte: ez tette a nép szemében nemcsak képzelt, hanem valódi hőssé. „A nép nem érti az állam rendeltetését, bonyolult kormányzatát. A kiváló eszményi élet, a tragicus halál érdekli a nép humanus lelkét. Mily kevés különbség van például Toldi és Zöld Marczy közt!” — mondja Imre Sándor.³³

A röghöz kötött földnépe még ma is irigységgel néz az úton haladó lovasra. A lélek mélyén az élet valóságával szemben ott szunnyad a hagyomány: lovon nyargaló ősök elmosódó képe táncol a szem előtt, kiknek a ló többet ért, mint bármely nagy kincs, mert a ló a magyar ember életető elemét, a szabadságot jelentette.³⁴

A lovas betyár is elsősorban mint szabad ember jelent meg a nép képzelete előtt. Hiába volt minden üldözés, ha a vekmerő betyár kedvence lovára kaphatott: a puszta mélyéről fittyet hányt a messzemaradt üldözőknek. A társadalmi intézmények által meg nem bilincselte teljes szabadság képzelete idézte elő azt a csodálatot, amit a nép a szabadság tulajdonosa: a betyár iránt érzett. E csodálat hatása alatt háttérbe szorult a gonosztevő, s kiemelkedett az ember, ki félelmetes, halálmegvető bátorsággal szállt szembe szabadságáért az emberi társadalom közösségével, a hatalommal. Templom utáni beszélgetéseknél, a kocsmaszál mellett, a fonóban, ahol legalább két ember összejött, ámuló szavakból a mendemondák nyomán legendák születtek a szép, kiválóan nagy erejű, vakmerő, leány-, bor- és dalszerető betyárról. „A bugaczi, hortobágyi, kondorosi, becsali, kutya-, kaparó, gugyori stb. csárdák a magyar népet nevezetes lovagvárai: lovagokkal, várurakkal, úrnőkkel, mindenek felett regékkel. Regékkel egyes hősöknek a társadalomból való kilépése, az ellen folyt harcrai, azok szomorú vége felől.” (Imre: i. m.)

A betyárnóták és a kurucdalok.

És megcsendültek a betyárdalok bús dallamai... Még ma is találunk olyan véleményt, hogy a betyárnóták „a legtipikusabb képviselői a hamisítatlan magyar zenének”.³⁵ Mindenesetre elég messzire ágazik el eredetük gyökere, hiszen Beöthy Zsolt szerint is „a szabadság szilajsága hatja át

³¹ Erdélyi: Mártonffy Ignác (142, 5). V. ö. Nyőr. 20: 96.

³² Dömötör János: A divatos nótákról. (Munkái. Bp., 1878. 193. l. Először megjelent: Vasárn. Ujs. 1873. 234. 246. l. —R. —S. jelzéssel.)

³³ A magyar népdal nevei. Erdélyi Múzeum, 1899. VI. 466. l.

³⁴ V. ö. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Népünk és nyelvünk. I. 205. l., Tarkó Jenő: A csikós. Pesti Hirl. Vasárnapja 1929 dec. 15., Vahot Imre: A hortobágyi puszta és a csikós. Magyarföld és Népei, 1846. II. 17. l., Lóköttő a Tisza partján. Vasárn. Ujs. 1863. 373. l., —á—r—: A betyár lova. Vas. Ujs. 1871. 237. l., Alföldi lóköttő. Vas. Ujs. 1872. 172 l.

³⁵ Olényik István Leó: A magyar népdal őszereje. Eger, 1926. Bev. V. l.

a betyárdalokat, melyek eredetét még a kuruc seregek szétszórt maradványainak üldöztetése korára vihetjük vissza; s amint a betyáréletet, úgy a költészetet sem engedték kiveszni a jobbágyosság súlyos kötelékei, melyek közül egy-egy rakoncátlan természet minduntalan kitört”.³⁶ Kik voltak a legnagyobb valószínűség szerint e dalok szerzői? A betyárok, „ezek a legendás jómadarak voltak azok a bujdosó poéták, akik a magyar költészet gyöngyszemeiben a saját sorsukat énekelték meg. Nem *tárgyai* voltak a betyárromantikának, hanem *alkotói* és jó magyar szokáshoz híven, szép szavakba szedett nótahabítussal takarták el magukon — a rongyot”.³⁷ Thaly is megerősíti ezen állítást: „Volt a régi magyaroknak egy sajátos szokásuk: Hogy a börtönben szenvedők, vagy halálra ítélték dalban búcsúztak el a világtól, — ha azelőtt soha verset nem írtak is. É szokás a szegény legényeknél még ma is él, de hajdanában legelőkelőbbjeink által is üezett.” (Vé. I. 18.) Ha pedig meggondoljuk, hogy a „népköltéshez való visszatérés tulajdonképpen csak úgyszólván mennyiségileg és nem minőségileg másféle, talán csak régibb műköltéstől való elhajlás egy megúnt, újabb műköltéstől, amely azonban elhasznált fogásainak megszokása folytán avulttá lesz, úgy, hogy vele szemben a régibb, már feledésbe merült s a feledés porából kiásott kezd most az újnak ingerével hatni”,³⁸ világosan láthatjuk, mi az oka annak, hogy a kurucdalok és a betyárnóták között egyezéseket találunk.³⁹ Egy jegyző búcsúénekében, kinek a nánási piacon feje vétetett 1688 szept. 20-án, a következőket olvashatjuk:

Szülém=asszony édes anyám
Intésedet nem fogadám,
Sok sírásodat nem szánnám —
Jaj édes anyám!

Óh jaj, mert elfeledkeztem;
Dehogy köllött ezt mivelnem!
Édes anyámat énnkem
Keserítenem.

Édes jámbor feleségem
Ki voltál nagy segítségem:
Megbocsáss édesem nekem —
Ne nézd esetem!

Mi haszna, hogy anyám szüle,
Születésemnek örülek?!
Jajszóval megtelik szíve —
Sír keseregve.⁴⁰

Bogár Imre, a híres betyár is hasonlóképen panaszkodik majd két század múlva az akasztófa alatt:

„Édes anyám voltál,
Mért nem tanítottál?
Gyöngé fának ága voltam,
Könnyen hajlíthattál.”⁴¹

„Hol vagy, kedves testvér,
Ki a jóra kértél,
De én nem arra hajtottam,
Rosszal társalogtam?

„A kik ifjak vagytok,
Rólam tanuljatok,
Hogy a rossz társaságokkal
Soha ne tartsatok,

„Hol vagy, kedves anyám,
Kedves szülődajkám?
Töröld meg könnyes szemedet,
Engem ne sirassál.”

(MNGy. VIII. 224—5. 1. 3—6. vsz.)

³⁶ Beöthy Zsolt: A magy. nemzeti irod. ismertetése. Bp., 1924¹⁴. II. 60. l.

³⁷ Rudnay János és Szilárd János: A régi magyar nóták virágoskertje. Nemzeti Ujság, 1922 ápr. 2.

³⁸ Katona Lajos: A népköltés a néplelektan tárgykörében. (Irod. tanulm. Bp., 1912. I. 126. l.) V. ö.: „A népköltészet nem más, mint a szóhagyomány, az íratlan irodalom” továbbélése az írás, illetőleg a könyvnyomtatás korában.” Minerva, VIII. évf. 319—320. l.

³⁹ Thalyról: Adal. I. 255—8. l.

⁴⁰ Thaly: Vé. I. 242—248. l. 7, 9—11. vsz. V. ö.: Bujdosó éneke. U. ott 220—223. l. 5—6, 9. vsz.

⁴¹ Ezen vsz. változatait I. MNGy. II. 34. l., Kálmány: Kosz. I. 54. l., II. 86. l.

A kuruckori szegénylegény bánkodik, hogy:

Husz esztendő alig voltam
Hogy az bünt két kézzel kaptam
Melyet soha el nem hagytam,
Inkább javaltam.

(Thaly: Vé. I. 243. l.)

A betyár dicsekszik vele:

Tizenhatesztendő voltam,
Lovat lopni megtanultam,
Még se pengetem a vasat,
Babám szíve majd meghasad.⁴²

„A népköltésnek a nép először is az alanya, vagyis a megalkotója; de viszont a tárgya is annyiban, hogy benne a nép a maga lelkét, tehát önmagát, önmagának a legjellemzőbb vonásait, legmélyebb vágyait és törekvéseit tükrözi.”⁴³ A szegénylegény a nép rettegtetője volt; a nép félt tőle, nem állt közel a szívéhez, mint a betyár. A szegénylegény-dalok mint egy „megúnt” műköltés maradványai jutottak a nép közé, amikor már a szegénylegény fogalma azonos volt a betyáréval, s természetes, hogy a dalokat kedvelt hősré: a betyárra vonatkoztatta. Ezt bizonyítja az is, hogy legrégebbinek látszó rablóballadánk, a *Fehér László*, nemzetközi tárgy, amelyet valamelyik régi énekszerzőnk plántált át hozzánk olasz földről.⁴⁴ A szegénylegény és a betyár rablóéletének körülményei hasonlatosak voltak, a dalok is hasonló helyzetből fakadtak, tehát a hangulati elemek azonosága ezzel is megmagyarázható.

Ezenkívül figyelembe kell vennünk azt, hogy népünk szívesen megénekelte egyhangú életének kiemelkedő aktualitásait, melyeket idővel, mikor maga az eset is a feledés homályába merült, ő maga sem énekelt többé. „Itt nagyon különös az, hogy akárkit is hamar kiénekelnek vagy dalolnak, — írja Erdélyinek egy csornai gyűjtője. — A prépostság kertjébe Július 3-án éjjel bejöttek a kaszálni készült és kertésztől bokrétát kért hercegszeri legények, az elutasítás boszújából, a hortensia virágaiból szép számmal lemetéltek; a végett megbüntették, s azonkívül a kertben dolgozó pór leányok a kertésszel és egy legénynyel a főlebb írtam dalt csináltak rájuk gyomlálás között.” A dal a következőképen hangzik:

1. Hej legények, legények!
Kell-e virág nektek?
A kastély kertben virágzik,
Kalaptokra ráillik.

2. Jártam a kastély kertbe,
Hortensia van benne.
Hej Tüske Pali gyere be,
Neked is gyut belőle.

3. Igaz Péter derék vagy,
A kár, hogy csalfa vagy;
Hej Péter, Péter! menjünk el,
Ketten többet hozunk el.

4. Plenár Gyura azt mondja:
Gyut-e nekem belőle?
Majd inkább magam elmegyek,
Annál inkább nem félek.

5. Gulyás Marci meglátta,
Szaladt hamar utána;
Hej pajtás, pajtás várj meg, várj!
Nekem is kell a virág.

6. Csillag Marci megbánta,
Hová legyen virágja?
Majd fél ő a derestől
Pálcának a hegyétől.

⁴² Ethn. 23 : 355. V. ö.: Kálmány: Kosz. I. 167. l.

⁴³ Katona Lajos: I. m. 133. l. Mindez csak körülhatárolása ezen elvnek: „A népdal a néplelek tükré.” K. Posonyi Erzsebet: i. m. 174—179. l.

⁴⁴ Solymossy Sándor jegyzete Kállay István hajdúböszörményi variánsa után. Ethn. 36 : 64—5.

7. Horváth Istók derék fi,
Tökszár alól gyere ki,
Itthon a vasat ráverték,
Kapuvára elvitték.

8. Ej legények, legények!
Ha itéletre mentek,
Magunkat nem menthetjük,
Mert a hibát megtettük.⁴⁵

Dobay János írja Erdélyinek (9, 12): „1832. Debrecen egyik nagy dohány fábrikáját kirabolták, kik csak leg kisebb érintkezésbe valának a gyárral, börtönbe jutottak, míg 840-ben világosságra jött a dolog; Iklód nevű helységbe fogták meg a Birinyi Pali nevű híres rablót, ki őszinte megvallá gonosz tettét.“ Erről így szól a dal:

1. Kicsapott a riten a víz
Kikerült a fábrika piz
Kiért sok szegény legények
Vasat viseltek szegények.

2. Meg nyilott a váradi vár,
Le hullott róla a vas zár,
Iklódi legényeket vár
Már a szívem buben nem jár.

3. Fényesek a szép csillagok
Most hát rózsám tiéd vagyok
Mondtam: „ne sirj keservesen,
Ki szabadít a jó isten.“

Az esemény friss hatása alatt készülhetett a következő, Szakáll Lajos által beküldött dal is (2, 5):

Kő pincei csárda előtt
Eltöltötük a sok időt;
Bé fordultunk Kúnhegyesre,
A magunk veszedelmére,
Megállotunk a piacán:
Hogy valamit vásárolnánk,
De ott mindjár környül fogtak:
Város házához hajtotak
Esküt urnak mindjárt írtak,
Két hevesi rabot fogtak,
Boros Pál is el érkezett
Jaj de nagyon megveretett
De még ezel nem árthatott
Hegedük be szálitatot

Hegedülni tanítatot
Siralmas nótát húzatot
Siralmas házam ablakán
Ki tekinték vas rostéján
Nem látam apárt fogómat
Sem aki szabadítómat
A Gyulai temetőbe
Nem voltam csak egyszer bene
Ki feküdtem kapújába
Viola szín nyoszorjába,
Tsak azt ugatya a kútya
Hogy én vagyok világ rosza
Más is lakik a falúba
Még se ugatya a kútya.

Ezek a dalok még nem mutatják a tömeg hatását; nem lehettek széles körben elterjedve, azonban bizonyos, hogy népdalok. Hiszen „a népköltés termékei is egy-egy emberi elme kohójában születnek“, azonban „a népköltés jobban függ a megelőző, a messze multba visszanyúló hagyománytól, mint a műköltés“ és ezért „inkább az átlagos, a tipikus gondolat és érzésvilágnak a hagyományos díszítő elemekkel stilizáló kifejezése“. (Katona: i. m.) A nép eleven költői ösztöne nem pihen, ha fantáziáját valamely érdekes esemény foglalkoztatja. Szétszedi a meglévőt és újra összerakja, újra formálja, bővíti, módosítja. Idegen és eltanult elemeket finomít népivé a maga csodálatos érzékével és emellett még maga is teremmel új, önálló friss elemeket.⁴⁶ A népköltés gyökerei a lélek talajában ezer meg ezer irányban fejlődnek: a hajszálgyökök mellett karvastagságú gyökéróriások szívják az élet tápláló nedűjét. A kurucköltészet hajszálgyökere a népi talajban gyökéróriás lett, azonban az új talaj a sok kis-kis gyökeret egyesítette: az új talajban új irányban fejlődött. A mi feladatunk körébe csupán erre a tényre való rámutatás tartozik; a további

⁴⁵ Erdélyi: *Pintér Endre* (40, 362).

⁴⁶ V. ö.: *Sebestyén Gyula*, MNGy. VIII. 552. 1.

kutatás, a gyökéróriás boncolgatása sokkal nagyobb kutató apparátust igényel.

A betyárromantika tehát a néptől indult ki. A néptől, amelyik nem tudta, hogy melyik a divatos szellemi áramlat, amelyik nem tudta, hogy költészeti, művészeti irányok, meg ki tudja, milyen csodabogarak is vannak a világon. A nép csak azt tudta, hogy az ő szürke, földhöz, baromhoz láncolt életéből hősök nőnek ki és dalolni kezdett róluk. És a dal oly szép volt, hogy mindenki odafigyelt, mindenki meghallotta és mindenki megtanulta: a közvéleményt érdekelni kezdték azok a rablók, akiket a nép hősöknek tartott. Hogy a népnél mikor kezdődött meg ez a folyamat, csak sejtjük, azonban azt már tudjuk, hogy kik azok a hősök, akiket nem csak csikósok, gulyások, vagy egy környék közvéleménye, hanem az egész ország kíváncsiszemű érdeklődése kísért szánakozó figyelemmel. Az érdeklődés területének megnagyobbodása okozza azt, hogy újhangú dalok csendülnek meg az emberek ajkán, s ez teszi igazzá azt a tételt, hogy a „betyárdalok rendesen magukon viselik koruk bélyegét”.⁴⁷ Ez az oka annak is, hogy az első, tudatosan „gyűjtött” népdalgyűjteményben (Erdélyi János: Népdalok és mondák. I–III. Pest, 1846–8.) népi és félnépi eredetű haramiadalokat lehet megkülönböztetni. (K. Posonyi: i. m.) A betyárvilág költészetébe falusi kántorok, jámbor rimfaragók fércművészetének kaputos fűzfapoézise bántóan nyikorgó, az irodalmi formák szárnyalását követni nem tudó dalokat kevert; Erdélyi gyűjteménye is efféléktől hemzseg. Csak egy jellemző tény: Az eddig énekelt dalokban a hős a legtöbb esetben első személyben beszél, az újabbakban előtérbe lép a harmadik személy. Ez is a dalketkezés és terjedés körének megnagyobbodását jelzi. Az élet napról-napra termelte az új hősöket, az új hősök új dalokat hoztak magukkal. Ezeknek mindegy volt, hogy milyen a róluk szóló dal, s az aktualitás folytonos változásából származó dalszükségletet kontárok elégítették ki. A nép alakító és formáló erejének nem volt elég ideje ily módon megromlott költészetét a tökéletességig csiszolni: népi és álnépi elemek egy óriási gombolyagban vannak; a szál végét melynek segítségével problémákat teljesen kibogozhatnánk, nagyon nehéz megtalálni.

Angyal Bandi.

A XVIII. századból a tót Janosik és társain, az oláh Pintye Gligoron kívül rabló „rémemlékezetet nem hagyott”. Angyal Bandi volt az első legendáshírű betyár, „a magyar lovas-betyár példányképe, milyen sem előtte, sem utána nem termett”.⁴⁸

Igazi neve Onody András volt, s vagyonos családból származott. A hagyomány szerint szép, férfias arca, s oly nagy ereje volt, hogy a gönci hordóból szájához emelve ivott, s egy jól megtermett barátját dolmányánál fogva félkézzel magához a lovára kapva csókolta meg. A fehérszínű bomlott utána, ezek adták neki a felvett „Angyal” nevet. Néki azonban csak egy parasztlány tetszett, akit „arany galamb”-nak nevezett. Ettől a lánytól egy fia született, s unokája e század elején még élt.⁴⁹

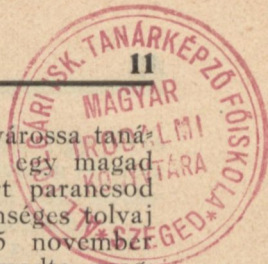
Kalandos életéről sok mendemonda keringett. Egyik róla írt színdarabban⁵⁰ ezt mondja neki egy barátja: „ma holnap mese beli tündéré válnsz, ki egy üdőben a' világ minden részeiben látható vagy, 's kiről számos

⁴⁷ Relković Davorka, Ethn. 39 : 169.

⁴⁸ Höke Lajos: A betyár. Fővárosi Lapok. 1870. 686–7. l.

⁴⁹ Höke: i. m. és Magyarország. Várm. és Városai. Abaúj-Torna vm. 394–5. l.

⁵⁰ Feleki Miklós Jókainak „A népdalok hőse” c. elbeszélése alapján írt „Angyal Bandi” c. színműve, melyet a Nemzeti Színház 1859 márc. 2-án játszott először. (Kézirata a Nemz. Színház Könyvtárában 73. sz.)

hihetetlen kalandok forognak a' nép ajkán. Úgy mint Göncz városza tanácsának rendre utasítása. A' Turi vásár szét zavarása, melyet egy magad kergettél szét. Palatinszki főbe lövése — csupán azért, mert paranaszod ellen vétett." A valóság azonban az, hogy Angyal Bandi közönséges tolvaj volt. Az Orsz. Levéltárban levő büntetőperirat szerint 1795 november havában Adami Mátyást és Andrást fegyverekkel megtámadta, megkötözte őket és két ökrüket elhajtotta, amelyeket biztonság okáért saját bélyegével ellátva szolgájára, Lezsák Jánosra bízott, aki szintén nevezetes tolvaj volt. 1798 február havában nemes Balajthy István gesztetei birtokáról három lovat lopott. Még ebben az évben f. n. helységben több társával Ruthényi Mihályt megtámadta és „szokás szerint nem kevés pénzt rabolva, ezen módon elkövetett bűneit halmozni nem restelte.”⁵¹ Valószínű, hogy börtönéből megszökve, a rögtönítélő bíróság keze közé került, s akasztófán száradt el.

Az Angyal Bandiról szóló dalok közül legrégebbnek látszik az a dal, amelyet Erdélyi közölt (N. és M. I. 236. sz.)⁵² Ercsey D. lejegyzése (53,50) alapján,⁵³ s amely még ma is él a nép ajkán.⁵⁴ Először „Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótája és utóllýára tétettek egynéhány legújabb világi énekek. Nyomtatottatott ebben az Esztendőben.”⁵⁵ c. ponyvafüzetkében jelent meg. Ebben a variánsban az intés („Lát' megmondtam Angyal Bandi...”), a betyár készülődése, ruhája, elfogatása, s fogsága az „Első”, a csaplárosné lányaival való jelenet pedig „Második” szóval van megjelölve, tehát a dal két részre van osztva.⁵⁶ A másik ilyen című ponyvai változatában a két rész már szerves egésze alakul, s majdnem teljesen egyezik az újabb népi lejegyzéssel. Egészen új elemeket találunk abban a két, teljesen megegyező variánsban, melyeket Pintér Endre (15, 36) és Döbrentei Gábor (49, 100b) küldött Erdélyinek. A dőcögős versek a következők:

- 7 1. Angyal Bandi de nagy zsivány voltál te mindenkor,
Mert csikósok, gulyások közé jutál jókor,
Nem vágódol te mast ugyan erre a prédára,
Magam láttam, hogy fölhuznak az akasztófára.

⁵¹ Táblai büntetőpererek indexe: „Onody Andreas Criminis Praedocinii reus ex Comitatu Borsodiens. app. rev. 31. aug. 1804. 2715.”

⁵² Újra megjelent: *Vikár: M. népkölt. remekei* II. 157. l.

⁵³ *Erdélyinek Kelecsényi Pál* (92, 21), *Döbrentei Gábor* (49, 99), *Szedér Fábián* (172b), *Udvardy J.* (52, 31) és *Hoblik M.* (59, 13) küldte még meg a dal többé-kevésbé egyező variánsait. *Döbrentei* változata érdekesen zárul:

Ezt a verset a ki így öszve
Szedte és csinálta
A Miskolczi Vicze Ispánnak
Kisebbik Leánya.

⁵⁴ Erre utal *Szendrey Zs. Ethn.* 38 : 244. Újabb lejegyzése közölve van: *M. orsz. Várm. és Városai. Abaúj-Torna vm.* 395. l. Az első vsz. *Gujás Bangyi* balladájában. *Kálmány: Kosz.* I. 42. l.

⁵⁵ A Nemzeti Múzeum apró nyomtatványai között három változatlan lenyomatát találtam (A, B, C), melyek sajtóhibákban és az Angyal Bandi nótája után „tett” dalokban különböznek egymástól. Ezeknek a daloknak a kezdő sorai a következők: A. 3. Szeret engem elég János. 4. Torna Vármegyében születtem. 5. Jantsi bátsi pista bátsi. 6. Hej Pajtás be nevetem. — B. 5. Sír az egyik szemem, a' másik könnyezik. 3. 4. — A. 3. 4. — C. — B.

⁵⁶ *Nemz. Múzeum Könyvtára: „Kutyaszőr” c. colligatum. L. eleg. m. 747. ex. A 4. sz. füzet további tartalma a következő: „Második” dal: Elhúzták a' takarodót nyoltz órára. 3. Be szépen ég az a' gyertya. 4. Szeret engem Elek János. 5. Kertemben van egy fa. 6. Haja haja magam roja. Más igen szép új ének: 1. Induljatok föld és egek verseimre. 2. Tsendes patak fojdogál.*

x Mondkőre neked Angyal Bandi ne menj az Alföldre,
Csikósoknak, gulyásoknak közébe, közébe,
Mert mostanuln lovat lopni iriibe, iriibe,
Majd így kerülne a városodba leírni.

2. Sok szűz leány nagyon a Bandi után bánkodik,
Hogy ez legényt elvesztették, bánja ezt mindenik,
Helyes természetével ő grófnak beillt volna,
És tehát ezen legényhez ki ne huzott volna.
3. Mikor ötet Göncz vármegye megfogni akarta,
Akkor látta Angyal Bandi, hogy bizony nem tréfa.
Megfogták ötöt, s ugyan hurezolták tömlőczre,
Sötétségre zárták az legmélyebb fenekére.
4. Ennek ugyan processusa nem sokáig tartott,
Csak még kezére lábára vas bőven rakatott;
Akkor Angyal Bandi magában nagyon némula,
Hogy ő ennyire menjen, soha nem hitte volna.
5. Le is kísérték ötöt az Kassa városába,
Nem tetszik neki ottand, és bemegy ő a várba,
Mindenfelé nézegetett segítség okáért,
Segítségre senki nem jött a tatár fijáért.
6. Utoljára mikor látja, hogy nincsen segítség,
Azt felelé: hogy e bizony nagy kétség, nagy kétség.
Vigyetek ki az mezőre, még máma, még máma,
És huzzatok föl igazán az akasztófára.

Az eredeti szöveg ez lehetett; az esemény hatása alatt valami egyszerű ember fabrikálta, a nép esiszolta, javította, míg a mai formájára tökéletesedett.

Zöld Marci és társai.

Hiteles adat nem igen maradt róluk,⁵⁷ a ponyvatermékek azonban elég bőbeszédűen mondják el ékes verszetekben szomorú halállal végződött életüket. „Zöld Marcziról” több dalt találunk Erdélyi gyűjteményében. Ezek közül a N. és M. I. 235. sz., mely Kelecsényi József lejegyzése (73, 8. l.) bizonyosan műdal, míg az I. 233—234. sz.-nak⁵⁸ „kedves dálnak kellett lenni keletkezőjében, mert jóllehet nem tiszta népies, mégis elterjedt.” (Kálmány: Sz. n. II. 177. l.) Imre Sándor (i. m. 387. l.) megerősíti ezen véleményt: „igen jó versekkel, nagyon kedves dallammal, sok ideig ismeretes volt” 1830 körül. Az újabb változatok arról tanúskodnak, hogy Zöld Marci nótáját elég sokáig őrizte meg a hagyomány.⁵⁹ Elterjedését több ponyvafüzetnek köszönheti. Legrégibbnek látszik a „Zöld Martzi és a' szeretője nótája. Ebben az esztendőben”⁶⁰ c. ponyvafüzet, melyet „A' két híres Zsiványok’

⁵⁷ Orsz. levéltár. Táblai büntetőpercek indexe: „Zöld Martinus cum Sociis Criminis furti reus ex Cottu Bihariens. app. rev. 11a. Jun. 1814. 4918.” Az ügyirat azonban kiscselezteztetett.

⁵⁸ Beküldte Ercsey D. (53, 55). *Névtelen* lejegyzésében is megvan (60, 46), hol az utolsó vsz. népi hozzáköltésnek látszik.

„Ha Zöld Martzi hazajönne
Szokás szerént így köszönne
Adjon Isten jó szerentsét
’S meg csókolná kedves kéntését.”

⁵⁹ Kálmány: Kosz. II. 38. sz. 86. l., 15—16. sz. 144. l., Sz. n. II. 22. sz. 23. l. és 177—8. l., III. 26. sz. 20. l. Nyitrai változata: Ethn. 18:110. V. ö.: Vámi József története (Veszprém). Nyör. 6:480.

⁶⁰ Nemz. Múzeum: Apró nyomtatv. A „Tündérvilág” c. colligatum (L. eleg. m. 1151. mi.) katalóguscéduláján: „9. Zöld Martzi, És A' Szeretője nótája. Budán 1847. Ny. n. . . . 16. l.”; a coll. azonban nem található. Egy dalt *Thaly* is közölt: „Zöld Marcziról. 1816.” (Vé. II. 399—401. l.), „mert a régi, híres kuruc tábori

Zöld Martzi, Betskereki, 's egyéb Társai életének rövid leírása. Egy Vers szerző által.⁶¹ követett. A két füzetben levő dalokat összevonva és bővítve megtaláljuk a „Zöld Martzi, és a' szeretője nótáji, és egymástól való butszázak. Nyomtatottat ebben az Esztendőben.”⁶² c. ponyvatermekben.

Teljesen népi eredetű lehet a következő:

1. Mikor viszik Zöld Marczit a vason,
Bétekinte a' korcsma ablakon;
Hozz bort babám, adós leszek érte
Van szeretőm, ki megfizet érte.

2. Lovam is van hosszú farku, csinos,
Pipám is van, kostököm sallangos,
A' Paripám jó futó, jó lépő,
Szeretöm is jó kedvem kereső.⁶³

Barna Péter életéről semmit sem tudunk, a balladából pedig nagyon keveset érthetünk. Olyan lehetett az élete, mint a többi betyárnak. Valószínű, hogy Angyal Bandi idejében betyárkodott. A róla szóló ballada a legnagyobb valószínűség szerint népi eredetű. Erdélyinél „Barna Péter szomorú nótája” is megvan (N. és M. I. 383. sz.), ki Haas M. (32, 16), Döbrentei G. (49, 101) és Eperjessy Ferenc (94, 45), variánsai alapján közli.⁶⁴ Tompos szerint a dal székelyföldi,⁶⁵ azonban az idézett székelyföldi szöveghez Majland a következő jegyzetet fűzi: „Az Alföldről kerülhetett a székelység közé. Itt csak töredék, Erdélyinél ellenben kerek egész.” (MNGy. VII. 552. l.) Erdélyi változatánál sokkal teljesebb az a variáns, mely a „Barna Péter, Tsuda Ferkó és Sallai Pistának kedves nótái. Nyomtatottat ebben az Esztendőben”,⁶⁶ c. ponyvafüzetben található, s amelyhez Döbrentei változata igen közel áll. Ebben a változatban feltűnik néhány későbbi tűzhely:

Kár volna még nekem a' fán megszáradni,
Lobogós gyólts gatyám' szélnek botsátani,
Szép sarkantyus tsizmám szélnek öszve verni,
Fekete két szemem' hollónak kívájni.⁶⁷

énekek versmértékére, s hihetőleg nótájára van írva, s belőlük sok reminiscenciát tartalmaz.” Erre utal még: Adal. I. 36—37. és 42—43. l. V. ö.: Ethn. 25 : 241. Beeskereki neve egy dalban: Ethn. 16 : 302.

⁶¹ Nemz. Múzeum: Apró nyomtatv. A 38. vsz.:

„Erdők, mezők, vad ligetek,
Ha már éltem is köztetek,
Halálomat is jajjátok
Árnyékában gyászoljátok.”

⁶² Nemz. Múzeum: Póna c. coll. 31. sz.

⁶³ Erdélyi: Karácsony József (37, 55). Az 1. vsz. Édes János lejegyzésében is (126, 13).

⁶⁴ Mocsáry Lajos az I. k. megjelenése után küldte meg hiányos változatát (105, 22) ezen megjegyzéssel: „E' dal — mint látszik — gönczi, abaúji eredetű, azonban itt is igen felkapott nóta. Megvan az első kötetben is, de máskint.”

⁶⁵ Tompos József: A m. ballada tört. Kolozsvár, 1909, 150. l.

⁶⁶ M. Nemzeti Múzeum Könyvtára: Apró nyomtatv. és Póna c. collig. 30. sz. L. eleg. m. 935. sz. Tartalma: *Barna Péter kedves nótája*: Haragszik reám az én kedves rózsám. (Újabb, népi változata Kálmány: Kosz. II. 140. l. 7. sz.) *Tsuda Ferkó nótái*: 1. Szegény Barna Péter egy derék legény. 2. Megtáplált a' bögő. Tegnap előtt kettő. *Sallai Pistának kedves nótái*: 1. Sallai Pistának gyólts inge gatyája. 2. (a) Óh, te kanahó, Hortobágy mellyéke. (b) Új városi kerek tőba. 3. Víz, víz, víz... 4. Én vagyok a' halász legény. 5. Szánnyatok óh ártatlan angyalok. 6. Jaj be nyögök. — Sallai P. 1, 2b. és Tsuda F. 1. nótáját *Thaly* újra kiadta (Vé. II. 393—398. l. „Barna Péterről.”) a következő megjegyzéssel: „Mind e költemények a jelen század első negyedéből valók.” Újabb népi vált.: Kálmány: Sz. n. III. 199—201. l.

⁶⁷ Erdélyi: N. és M. I. 381. l., Kálmány: Kosz. I. 39, 52, II. 68, 74, 82, Sz. n. I. 11, II. 19, III. 19, 23, 200, 211, 220. l.okon. Ethn. 14 : 442, 21 : 237, 352. Nyőr. 1 : 182, 372, 9 : 384. stb.

Barna Péter históriájában szerepel Románné is, akiről a következő töredéket találtam:

Meg akarnék házasodni Románné
De nincs nekem kit elvenni Románné
Adja kend nekem a' lányát Románné
Hadd házasodhassam már meg Románné.⁶⁸

Sobri Jóska és társai.

Sobri Jóska Baltavár mellett, az endrődi majorban mint kanászbojttár növekedett föl istenfélő szülei és testvérei társaságában. Apja, Pap István kovács, vagy pásztor volt, kit azért neveztek el Sobrinak, mivel Sobor nevű majorból költözött arra a vidékre. Fia korán pajkosok közé került, sertéslopásba keveredett, amiért két ízben is fogva volt. Másodszor alig szabaddult ki, Fényes Istók csordásbojttárral 1835 májusában a kolomposi juhászt rabolta ki. Pajtását elfogták, ő pedig megszökött; rabság helyett a bujdosó életet választotta, s haramiacsapatot szervezett. Első társai Milfajt, Mógor, Király Jancsi, Pap Andor és Franci voltak.⁶⁹

Éles esze a legnehezebb helyzeteken is átsegítette, s vakmerősége az egész országban híressé tette. Nagy port vert fel 1836 nyarán a kónyi kasznár kirablásával. Az újságok még azt is közölték, hogy a kasznár leányának egy csókért visszaadta a már elrabolt gyűrűt.⁷⁰ Dicsőséges garázdálkodása azonban nem sokáig tartott. Bandájával 1836 dec. 8-án Hunkár Antalnak, a vitéz insurgens ezredesnek szolgagyőri kastélyát rabolta ki példátlan kapzsisággal. Hunkár a rablás után a nádorispánhoz ment Budára, onnan a királyhoz Bécsbe, s védelmet követelt a rablók ellen. A védelmet megígérték, s az ígélet nem maradt pusztá sző: Sopron, Győr, Vas, Veszprém, Zala rögtön felállította a statáriális bíróságot és 500 pandurt központosított a rablók ellen. Katonaság, kalandszomjas nemesifjak, jobbágyok csapata egészítette ki az üldöző hadat, mely Somogy, Tolna, Komárom és Fejér megyék bevonásával valóságos kis hadjáratná fejlődött.⁷¹ Sobri bandája ekkor Lápafő mellett, Szakcs és Tamási környékén csatangolt hullámos, erdős vidéken. 1837 február 16-án vette körül őket az üldöző sereg. A betyárok vitézül küzdöttek; csak háromórai harc után sikerült a nehéz terepen a 7 betyárt ártalmatlanná tenniök. Mikor Sobri látta, hogy nem menekülhet, agyonlőtte magát.⁷² Néhány betyár elmenekült, később azonban ezeket is elfogták és felakasztották.⁷³

Sobri halálát a közvélemény kétkedéssel fogadta. Eötvös Károly minden kétséget kizáró kutatásai után is⁷⁴ Felső-Pátyról azt írta egy gazdálkodó,⁷⁵ hogy 1859—60 körül Lónay István nevű bogoszlói kupec társaságában látta Sobrit, ki Lónaynak elmondta, hogy mikor a pandurok hajtották, ő a cecillei (?) templom tornyáról nézte a hajszát. Utána az Alföldre vándorolt. Egy grófi majorban hamarosan számadó lett, s mikor a tiszttartó meghalt, ő lett a tiszttartó. Feleségül vette a tiszttartó leányát, s a leány hozománya révén gazdag ember lett.

Sobri fellépése arra az időre esik, amikor „a bécsi kormány és bécsi

⁶⁸ Erdélyi: *Édes Gergely* (126, 20).

⁶⁹ *Váhot Imre*: Sobricsalád Vas megyében. Magyar föld és népei. 1848. I. 13—16. l., Hazai s Külföldi Tud. 1836 II. 52. sz.

⁷⁰ Rajzolatok 1836, II. 697. l., Hazai s Kf. Tud. 1836, II. 36. sz.

⁷¹ Rajzolatok 1836, II. 776. l.

⁷² Rajzolatok 1837, I. 48. sz.

⁷³ Rajzolatok 1837, I. 18. sz.

⁷⁴ *Eötvös Károly*: A Bakony rossz híre, Budapesti Hirlap, 1887. VII. évf. 287—295. sz.

⁷⁵ Sobri él. Budapesti Hirlap, 1887. 297. sz., 5—6. l.

sajtó mindent elkövetett, hogy nemzetünket rossz hírbe keverje a művelt világ közvéleménye előtt. A legkisebb kihágásban is rablóhistoriát talált és Sobrit oly híressé tette, mint Rinaldo Rinaldini.⁷⁶ Újságjaink panaszkodva emlegetik, hogy „mily könnyelműleg hiszik el a' legképtelenebb regéket“ a külföldi lapok.⁷⁷ Ezeknek a hiedelmeknek egyik variánsa, hogy Sobri Czensztochauban élt, mint mészároslegény. Féltekenységből megölte kedvesét, s így menekülnie kellett. A bíróságtól való félelmében a hírneves bakonyi erdőbe menekült, bandát szervezett, s ott üzte vakmerő gonosz tetteit. 1837-ben elárulták rejtékhelyét, a katonák körülfogták, s ő főbelötte magát, hogy kezük közé ne kerüljön. 1843-ban a „Kölner Zeiung“ azt írta, hogy Charlestownban, Észak-Amerikában él, mint patikus.⁷⁸ Oettinger lapjában, az „Argus“-ban (1837. 189. sz.) azt írja, hogy Sobrit felakasztották. A franciák azt mondták, hogy Sobri költött alak: sohasem élt, csak az írók fantáziájának szüleménye, Kászonyi Dániel pedig azt bizonyíttatta, hogy Sobri egy főúri családnak elzüllött ivadéka, ki most békésen él családjával. A személye körül támadt ködös kalandok alkalmassá tették életét egy regény megírására, s „Ladislaw Hólios Székhely“-nek állítólag meg is jelent egy regénye magyarul, melyből a következő német fordítás készült: „Georg Schobri, der Räuberhauptmann in Ungarn. Ein Charakter-Gemälde der neuesten Zeit. Nach dem Ungarischen“ usw. 2 Bände. (Leipzig, 1837.; 2. Aufl. ebd. 1838.).⁷⁹ Párisban a Gymnase dramatique színpadra vitte Sobrit a következő címmel: „Schubry, le brigand hongrois, vaudeville par M M. Deforges et Paul Duport“, amely a két szerzőnek „Roche le Barbu“ c. darabja volt, s azért adtak neki új címet, hogy időszerűbb címmel publikumot vonzzon.⁸⁰

Itt említtem meg azt is, hogy az exotikumokat mohó érdeklődéssel olvasó német közönség más úton is megismerkedett a magyar élet ilyen műveivel. A magyar elemek népszerűsége nagyrészt Lenau érdeme, kinek nyomán Beck Károly (1817–1870) írt elég sikeresült költői alkotásokat a betyárokról. Legterjedelmesebb ilyen műve: „Jankó, der ungarische Rosshirt“ (Leipzig, 1841), melyben a gonosz földesúr miatt gyilkossá, majd betyárrá lett szegény csikós költői regényét írja meg forradalmi eszmékkel fűtve.⁸¹

A Sobri Jóskáról szóló dalok lehettek ebben az időben a legelterjedtebbek. Erdélyi csak részeket közölt belőlük (N. és M. I. 237, 238, 239. sz.). Az I. 238. sz. dalt főleg Simon V. (21, 30) és Kelecsényi J. (73, 11–12. l.) variánsai alapján közli, a 239. sz.-nak beküldője Szelestey (22, 3), a 237. sz. alatt levő dalok azonban több változatnak az átalakításából származnak. Tompos szerint „sehogy sem állják ki a versenyt az Angyal Bandi, Barna Péter históriájával“, azonban némelyik Sobri-dal „a legérdekesebb képét adja a betyár-életnek“ (i. m. 147, 152. l.), s ebből a szempontból az eredeti

⁷⁶ Eötvös Károly: i. m. 287. sz.

⁷⁷ Külföldi hírlapok tudósításai Sobriról. Hasznos Mulats. 1837. I. 125–128. l. Német újság nyomán amerikai újság ír: „Shubry, a' magyarországi rabló.“ Társalkodó, 1837. 327–8. l. R–y: Der ungarische Räuberhauptmann Sobri von den Franzosen und Engländern zu einem Romanhelden erhoben. Spiegel, 1837. 26–27. sz.

⁷⁸ Sobri élt. Világ, 1843. 284. l.

⁷⁹ L. ellene S. F. kifakadását: Figyelmező, 1839. 317. l.

⁸⁰ A Sobri-ra vonatkozó külföldi irodalom megtalálható Constant v. Wurzbach: Biographisches Lexicon, Wien, 1876–77. XXXI. 68–69. l. és XXXV. 226–229. l. Ennek alapján ír róla Tóth Béla: Mendemondák, 3. kiad. Bp. 1907. 153–162. l. — Nagy Ignác: Sobri c. novellájában (Rajzolatok, 1837. I. 49. sz.) Sobri nevének külföldi varázslatos hírére alapítja történetének meséjét. — Sobri. Aus d. Ungarischen übersetzt von M. Falk. Spiegel, 1845. 5. sz.

⁸¹ Pukánszky Béla: A magyarországi német irod. tört. Bp. 1926. 488–492. l., Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Bp. 1909.

változatok érdekesek és értékesek. Tüzetesebben is foglalkozunk velük, mivel új mozzanatokkal bővítik a Sobri körül támadt legendakört.

1. Repa Rozi Billegében
Nyugszik a' Zsobri' ölében,
Magát azzal vigasztalja
Zsobri Jósi a' galambja.
2. Ne hidj Rozi a' Zsobrinak
Kedves ő egy Kisasszonynak;
Kivel hogyha mulatozik,
Rólad nem is gondolkozik.
3. Szalapai kertek alatt
Belepett engem a' harmat;
Belepett engem a' harmat
Zsobri Jósi szüre alatt.
4. Paor kisasszony fejköteje
Libeglobog a' fejébe';
Az se maga pénze ára,
Zsobri Jósi vette rája.
5. Bezerédi major alatt
Csányi Simon majd ott maradt;
Megösmerték szakálukrol
Hogy bírók a' katonákrol.
6. Csányi gyerek is itt vagyon,
Mond a' Reese, lőjük agyon:
Felel Zsobri: ne bántsд őket
A' vitéz szoknya-csöszöket.
7. Ne félj Zsobri panduroktól
Sem szakálos hadnagyoktól
Sem Stettnerstől, sem a' Páltól,
Sem a' nagy bajszu Kaszástól.
8. Deveseri Strázsamester
És kapitány ott a' Stettner,
Mind a' kettő nagy beteg volt
Milfájt, Zsobri, ha közel volt.
9. Jegyzőkönyvéből Dugovics
Jól tudta, hogy hol jár, hol nincs,
De hogy könyvét elvesztette
Zsobri Jósi csak nevette.
10. Pál Partinak nagy a' szája,
Semmit sem ér a' mappája,
Míg mappáját nézegeti
Zsobri Jósi csak neveti.
11. A keszthelyi major alatt
Sobri Józsi majd ott maradt,
De németek nem esmerték
„Holfan Sifán“ azt kérdezték.
12. Harminczhárom vasas mentki
Zsobrit hármával megfogni:
Mire az attakat fujták,
Zsobri hültt helyét találták.
13. Zsobri Jósi derék legény,
Paripája igen kemény;
Felnýargal a' hegytetőre
Onnan néz le Vásárhelyre.
14. Lápafoi erdőszcén
Megütköztek őк a' télen:
De hogy magát nem menthette,
Pisztolával agyon lőtte.⁸²

⁸² Beküldője *Karácsony József*, ill. *Lázár* (37, 86); a kéziratban a 11. vsz. más kéz írása, s a dal végén van hozzátoldva; a vsz.-ok számozása pedig közlésünk szerint javítva. A közölt változathoz legközelebb áll *Bajtsy* variánsa (141, 6). A 4. vsz.-ban a nevet csak jegyzet gyanánt írja le (A' P**1 Toni...): „Par Toni Ügyvéd lánya“; s a „Vásárhelyi strázsamester“ kezdetű vsz. után megjegyzi: „Itt még több vers következik, hanem minthogy most is élő emberek nevei fordulnak elő, jónak láttam elmellőzni.“ Ideszámíthatók még *Pintér Endre* (40, 366) és *Ráth Károly* (138, 87) töredékes változatai. A közölt változat 6. vsz.-a náluk így mőszol:

Felelt Sobri: ne bántsд őket,
Beccsüld a tisztviselőket.

A csúfolódó hangot a következő vsz. teszi komollyá:

Nem félt Sobri panduroktól,
Sem szakálos hadnagyoktól,
Sem puskától, sem a kardtól,
Csak törvényes igazságtól.

További töredékes változatok: *Kelecsényi* (73, 11. 1.), *Szeberényi* (72, 43).

A Simon Vincze által beküldött szöveg (21, 37) elmondja, milyen betyár volt Sobri:

1. Az Istvándi kis erdőben
Subri Józsi híres benne
Nyírett haja, gyolcs gatyája
Sárga sarkantyus csizmája.⁸³
3. Subri Józsi híres Zsiván
Kit meg fogni már sok kíván
Kerék piros az orcája
Ezer csók illenék rája.
4. Ezüst sarkantyu csizmáján
Szép cifra szür van a vállán
Inge gatyája pergályból
Rójt van rajta arany szálból.
5. Piros selyemből van öve
Négy dupla pisztoly rá fűzve
Kordovány bőrből csizmája
Ugy lép benne mint a páva.
6. Hetven ezer ember előtt
Nem bujdosom erdőt, mezőt;
Páhok alatt a csárdában
Düst iszom cifra ruhában.
7. Most is járok erdön mezőn,
Meg meg állok a hegy tetőn
Onnét nézem hogy utánam
Sok ember fárad hiában.
8. Száz arany van a fejemre
Igérve, ki kap kezére
Ézzel talán nem sokára
Elszalasztják más országra.
9. Répa Jancsi mondogatja
Az all födre menjünk Jóska!
De én azt már meg nem teszem
Szép híretem el nem veszttem.
10. Jön a tavasz nem sokára
Föl öltözik szép ruhába
Majd el takar árnyékába
Ott mulathatunk majd bátran.
11. Jöhet pandur vagy katona
Jóska szívem ne félj soha
Dunán innen dörög az ég
Jóska szívem ne menj el még

12. Atok fogta meg a Magyart
Aki soha együtt nem tart
Igaz az a régi mondás
Valahány ház annyi szokás.

Sokat beszéltek és daloltak Répa Rozi iránt érzett szerelméről,⁸⁴ azonban több szerelmi viszonyáról is tudott a nép, s ezeknek történetét nagy kedvvel öntötte versekbe a népköltés műzsája. Vahot Imre (i. m.) közöl egy ilyen dalt, mely egy újabb ponyvafüzetben⁸⁵ — melyet szerzője valószínűleg Vahot közlései nyomán írt — kevés változtatással újra megjelent: a ponyvairodalom is gondoskodott arról, hogy a Sobri-dalokat ne feledje el a nép.⁸⁶ Nevét még hasonlatokban is emlegeti:

Ez a szegén béres nem akad a d'ré
Mint a Sobri Józsi az szeretűjére.

(Nyr. 12: 192.)

Sobri alvezére, s bandájának egyik legértelmesebb tagja Milfajt Ferkó

⁸³ A 2. vsz. = az előző dal 3. vsz.-ával.

⁸⁴ Répa Rozi történetét megírta *Eötvös Károly*: Utazás a Balaton körül. Bp. 1901. II. 95–110. l.

⁸⁵ Sobri Jóska, a híres és rettegett bakonyi betyár élete és kalandjai. Hiteles adatok nyomán írta: *R. L. Bálint Lajos* kiadása. — Egyéb ponyvatermek: Sobri Jóska a híres úri betyár kalandjai vagy a magyar Rinaldó Rinaldini. Kiadja Bíró Albert. (M. mesék és ifj. olv. ktára, 9. sz.) — Sobri Jóska. Írta *Fikaltér*. Löbl Dávid és Fia kiadása. Bp. 1905. (M. nép- és ifj. ktár 64. sz.) — *Csomori Béla*: Sobri Jóska a Bakony királya. Regény a betyárvilágból. Bp. é. n. (Népkvár. 5. sz.) Érdekes Könyvtár kiadása. — *Sólyom László*: Sobri Jóska, az úri haramia. Eredeti regény. (Turul Regénytár, VIII. sorozat.) — A Friss Ujság majd minden évfolyamában, stb.

⁸⁶ Újabb variánsok: *Ethn.* 11: 367, 32: 103, 39: 174, *Kálmány*: *Kosz.* I. 40. l., *MNGy.* II. 56, VI. 175, VIII. 303, XIV. 85, 316.

volt. Sobri bandája egy részét rábízta, mellyel Veszprém, Győr, Komárom területén vitézkedett. Véletlenül megsebesült, cimborái Kedhelyre vitték, hol Thaly főbíró⁸⁷ katonái segedelemmel 1836 december 14-én elfogta. 21-én Veszprémbe vitték, s 24-én a nyomban ítélő törvényszék halálra ítélte. Az alispán engedelmeivel halála előtt beleegyezett lerajzolásában. „Meg volt elégedve képmásával — írja a Rajzolatok (1837. I. 6. sz.) — de úgy mondá, hogy ő annál egy kis tükörüveg alatt sokkal szebbet bírt, 's ez Zöld Marcz, Becskereki 's Palatinszki képmása volt, melly azonban betegsége ideje alatt elveszett.” Eötvös Károly (i. m. 291. sz.) szerint a rajzoló Bucher Ferenc veszprémi szentképfestő volt, s Milfajt ponyvairatokat őrzött oly nagyon, melyeket a bokodi erdőben ástott el. Milfajtnak az irodalom iránt tanúsított érdeklődéséből arra következtethetünk, hogy néhány Sobri-nótának ő volt a szerzője; különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy azelőtt urasági inas volt, s lelkesedésből adta magát erre az életre.

A Sobri-dalokban pajtásai közül még Pap Andor és Mógor szerepelnek legtöbbször. Papp Andor kanász volt. Mógor pedig (igazi neve Nagy Jancsi) katonafogdosás elől szökött meg. Érdekes alak lehetett Fekete Jóska, aki „mikor hamba öltöztetve, felhúzták már az akasztófára, szép beszédet tartott a néphez, intvén különösen az anyákat, hogy jól neveljék gyermekeiket, nehogy ezek az ő szomorú sorsára jussanak.” (Eötvös K.: i. m. 293. sz.)

Sobri korában garázdálkodott Baranyában és Tolnában Egyed János, pajtásával, Szávits Milossal.⁸⁸ Erdélyi egyet sem közölt a róluk szóló dalokból, pedig Haas Mihály (5) is küldött már „Egykoron Baranyában tanyázó híres rablóról: Szávits Milosról, 's társáról, Egyed Jánosról” dalokat. Kiss Dienes pápai változata (44, 79) a következő:

1. A' garancsi tuskés oldalban
Készen áll a' kettős oszlopfa
Szegény Egyed János' számára
Egész Garancs szeme láttára.	3. Szlavics Milós kedves pajtásom
Hogyan tetszik a' bucsuzásom?
Huzzák már a' lélek harangot
A' katonák verik a' dobót.
2. Kérem a' nemes vármegyém
Hogy tartsa meg az életemet,
Mert a' tisztartónak szavára
Jutottam az akasztófára.	4. Elmondhatom én Egyed János
Véren váltottam meg e' várost
Karancs város kedves szépházam
Véren váltottalak igazán.
5. Engem az út mellé temetnek
A' ki akar engem megnézhet
De nem látja senki tagomat
Csak felettem a' sírhalmomat.	

Haas Mihály „Bence Pista, egykor Mohácson kivégeztetett gyilkosról” (5, 10) a következő dalt küldötte Erdélynek:

1. Bence Pista mit gondoltál?
Mikor vérontani voltál
Négyen estetek rabságba
De csak ketten a' sírházba.	3. Késérik a' nagy sikságra,
Széket tesznek ott alája
Háttra kötték a' két kezét
Ugy végzék el az életjét.
2. Seprik a' Siklósi Utzát
Késérik a' Bence Pistát
Késérik a' vérmezőre
A Mohácsi határ szélre.	4. Haj ti Bissei leányok!
Jó egészséget kívánok
Nem egyébnek, csak kettőnek
Legkedvesebb szeretőmnek:

⁸⁷ Thaly Lőránt, Kálmán édesapja. Thaly Kálmán írt is dalokat Zsobri Jóska-ról. (Napkelet, 1859. 738—40. l.)

⁸⁸ Orsz. Levéltár. Táblai büntetőpercek: L. 13837. és E. 18799.

5. Kovács Örzsi inge, válla
Arany Csipke ragadt rája
Az sem maga pénze ára
Benceze Pista vette rája.

6. Benceze Pista kalapjába
Lobog pévennye⁸⁰ magába
Az sem maga pénze ára
Kovács Örzse vette rája.

Gesztely Jóska.

Gesztely (Geszten, Geszteny, Geszti, Gesztyi) Jóska, a híres nyíri betyár a hiedelem szerint „nem lopott soha, csak rabolt; nem gyilkolt soha, csak ölt; nem futott meg soha, inkább lelővette magát üldözői által, mint az vele Bátoriligeten 1846-ban elfogatása alkalmával meg is történt.”⁸⁰ Kiváló testi erejét bizonyítja az, hogy mikor egy rablótársa ráváltott, mielőtt a bíróság észrevette volna, lecsavarta kezéről a vashilincset, s cinkosát leütötte. 1848-ban kiszabadult, a szabadságharcban vitézen harcolt, azonban újra hurokra került és az 50-es évek elején a nagykállói várból való szökése alkalmával lőtték le.⁹¹ A hagyomány szerint azóta drága a hús Nyíregyházán; u. i. Gesztely mészáros orgazdája ezután nem kaptak olyan olcsó marhát, mint eddig a betyár révén vettek.⁹² Kovács István kir. táblabíró szerint állítólag a híres betyár csinálta a következő dalt:

1. Erdők, mezők, vad ligetek,
De sokat jártam bennetek!
De sok nappalt éjszakával
Töltöttem el bujdosással.

2. Zöld erdőnek lombos ága
Sokat búsultam alatta.
Gesztely Jóska két szép lánya
Mindig aztat siratgatja.

3. Édes anyám sok szép szava...
Kit fogadtam, kit meg soha.
Fogadnám most, de már késő
Hull a könnyem, mint az eső.⁹³

A nép száján a 40-es években már több népdal járta, mint Erdélyi gyűjtése bizonyítja.

1. Gesztely Jósit hat hajdu kíséri
Szabó Klári az ablakon nézdeli,
Ne nézd Klári bajomat, bajomat
Mind te érted szenvedem azokat, azokat.

Gondolkozik a' sidó magába
Aj váj, mi lesz már lakodalmára.

2. Gyenge vagyok, de derék, de derék
Fáj a' fejem meg lőtték, meg lőtték
Zsiros Pista lőtte meg, lőtte meg
Hogy a' ménkö üsse meg, üsse meg.

5. Gesztely Jósi nagyot ivott bujába,
Nyíregyházi vásárkor, a' tabernába,
A' comissarius vele ivott, 's szerette,
Hogy Gesztely ingyen megvendéglette.

3. Három pisztoly a' Gesztely markába,
Ugy megyen a' sidó boltjába,
Gondolkozik a' sidó magába,
Aj váj mi leszen már belőle.

6. Találkoztak későbbben a' fogságba,
Comissarius nagyot csapott markába,
Megfogtalak Gesztely Jósi nagy bajjal,
Nem iszom én veled többet ez uttal.

4. El ment Gesztely a' sidó pitvarába,
Meg ette a' sok kumpírt hajába,

7. Az igaz hogy keresett kend már régen,
De csak ott, hol sok bort mértek el in-
[gyen,
Ismerte kend bizony az én képemet,
De nem merte megfogni személyemet.⁹⁴

⁸⁰ „Azon szalag, mellyel a' pórkalapok körülvételnek.” (Haas jegyzete.)

⁹⁰ Kállay András: Régi dolgok. 5. l.

⁹¹ M. orsz. Várm. és Városai. Szabolcs m. 232—3. l.

⁹² Szohor Pál: Nyíregyháza. 34—35. l.

⁹³ M. orsz. Várm. és Városai. Szabolcs m. 182. l. Egyes versszakokat l. 61. sz. jegyz., Bartók: M. nd. 15. sz. Históriaja megvan: Kálmány: Kosz. I. 45—46. l. V. ö.: Ethn. 38:244.

⁹⁴ Lejegyezte Bónisné (118, 54). Töredékei Fejér Pálnál (129, l. 1.). Gróf Dessewffy Virginia lejegyzésében (143, 126) a 3. vsz. még hárommal bővítve, s a

Fejér Pál kuszált írású és töredékes lejegyzéséből (129, 2. l.) érdemes megismerkedni a következőkkel:

1. Geszten Jóska mint kisasszony,
Sétál végig a' városon
A boltosné úgy fogadta
Isten hozta kisasszonyka	5. Pest vgye addig hajtott
Rajna vizének szoritott
Rajna vizét átalmentem
Szigetébe kikötöttem
2. Isten hozta kisasszonyka
Kék világos patyolatba
Válogatja a' selymeket
Különnél különbéléket.	6. Mig fegyverem szárogattam
Addig egy órát aluttam
3. Felirta ő bolt ajtóra
Itt vásárolt Geszten Jóska
Felnézett ő az egekre
Mind a' három Istenére	7. Geszten Jóska a csárdába
Bort iszik a' tavernába
Teli pohár a' kezébe
Friss menyecske az ölébe
4. Én Istenem Isten fia
Adj erőt a karjaimba
Hogy fegyverem felvehessem
Pest vgyét leverhessem	8. Friss menyecske gyócs ingvállá
Mint a' veres hagyma szárnya
De nem az ő pénze ára
Geszten Jóska vette rája. ⁹⁵

A szabadságharc után.

A szabadságharc utáni betyárélet lélektani oka lényegesen különbözik a forradalom előtti szegénylegénykedés indokaitól. Az előbbi „illuzióknál” is jelentékenyebb lett az a körülmény, hogy minden betyár a hazafiság köntösébe takaródzhatott. Vagy bujdosó volt, aki a hazáért szenved, a nemzet ügyének tett szolgálataiért üldöztetik, vagy dezertor, aki hazája ellen fegyvert fogni nem akar. Az ilyen ember tetteiben és gondolkodásában egyesül szép és aljas, nemes és nemtelen, erkölcsös és erkölcstelen. A folytonos és kitartó üldözés azonban minden erkölcsi alapot tönkre tesz, s a nemes cél, a jószándék eltűnik az elkeseredés fojtogató ködében: a betyárból is véreskező haramia lesz. (Dömötör János: i. m. 193. l.)

A szabadságharc utáni közhangulat nagyon kedvezett a betyárélet kifejlődésének. Mindenki megvetette, utálta az idegen hivatalnokokat, zsoldárokat, akik minden szóban, minden cselekedetben hatalmas „összesküvések” csíráit szimatolták. Ha a betyárnak humora is volt, hogy az üldöző rendőrséget, melyet mindenki gyűlölt, nemcsak kijátszotta, hanem nevetségessé is tette, s ezzel megalázta: az egész környék szimpátiája az övé volt, melyet sokszor az anyagi támogatás is kísért. Hiszen „összes gonosz tetteik aligha meghaladják egy hazaáruló bűne súlyát” (Imre: i. m. 467.) és milyen jól esik a szegény magyarnak, ha a betyárral dicsekedhetik:

Elöttem a határ,
Utánam a zsandár.
Hej, veszködik a német,
Hogy utól nem érhet...⁹⁶

2. vsz. a következő jegyzettel: „E strófát Geszten maga mondja, kit valóban Zsiros Pista, cigány czimborája, sebesített meg; — 's így került aztán Geszten a' Megyei börtönbe.”

⁹⁵ A 7. vsz. dallammal megvan Kállay: Régi d. 6. l.

⁹⁶ Betyárlegendák. Szeged. Engel L. kiadása. 1898. (Ismerteti: *Majthényi György*: Tömörkény István ismeretlen novellája egy anonim könyvben. Pesti H. Vasárnapja, 1930. 6. sz.)

„Hej csak kár volt azokért a zsandárokért, hogy elpusztultak. Kilenc ezren tízévi vitézkedés után mégis csak megfogtak: hat betyárt. Nagy nevük örök betűkkel lesz bevésvé a „Bach-korszak“ történetének könyvébe,“ — hallatszik távozásuk után a gúnyos szó.⁹⁷ Azok a nóták, melyek e korszak betyárságait, hőstetteit éneklék meg, gvöngyei az ilyfajta daloknak.⁹⁸

A zsandárokat követő pandurok bátor harcosai lettek az igazságnak. „Verekedők hallgatnak rájuk, tolvajok elfutnak előlük, haramiák jobban respektálják, mint a katonát, vasmarkuk fogására megalszik a csárdajáró „jó vér“, karikásuk pattantása elől bokorba bújik a bitang és duplapuskájuk csövét kerüli a betyár. Pandúrjaink igazi válogatott testőrsége az igazságnak és a közrendnek.“⁹⁹ Akadt köztük tizenhárompróbás, kitanult, de a jó útra tért szegénylegény, aki elől semilyen fufanggal sem menekült meg a gonosztevő.¹⁰⁰ A régi világból ittmaradt öreg csendbiztos tapasztaltságával gyakran a detektívek fölé emelkedik.¹⁰¹

Ez a jól szervezett gárda hűen gondoskodott egy ideig arról, hogy a betyárromantikának csúfos vége szakadjon a közvélemény előtt. „Valóságos betyárok, telivér szegénylegények, szép rablók, bitang útonállók, akasztófára való gazemberek lettek“¹⁰² és úgy látszott, hogy ki fog halni Rózsa Sándorral „ama nemes rablófaj, mely színpadon s költeményekben hódításokat tett.“¹⁰³

Rózsa Sándor és társai.

A szabadságharc utáni betyárvilágnak egyik legtöbbet emlegetett „vezére“, „fejedelme“ Rózsa Sándor volt. 1813 július 16-án született Szegeden az alsóvárosban. Apja Rózsa András nevezetes lőtolvaj volt; ő maga iskolába sohasem járt. A nevelés teljes hiánya korán tévútra vezette. 1836-ban két más lovasbetyár társaságában két tehenet lopott, ami kitudódván, a szegedi törvényszék szent. 10-én 1½ évi fogságra s minden három hónapban 25 botütésre ítélte. Tíz hónapi bűnhődés után megszökött, s *szaladó betyár* lett. Már 1838-ban sötét hírek keringtek róla, üldözni kezdték, azonban minden üldözés eredménytelen volt. Rózsa Sándorról számtalan költött és nem költött pusztai hőstettet regéltek, de őt magát senki sem látta: tartózkodási helyét senki sem ismerte. 1848-ban Kossuthtól amnesztiát kapott, s szabadsapatot állított melynek élén vitézül küzdött, azonban csapatát hat heti működés után kénvtelen volt felosztatni.¹⁰⁴ A szabadságharc után becsületes ember akart lenni, azonban újra bűnös útra tévedt, s a törvényszék életfogytig tartó börtönre ítélte (1857). 1867-ben amnesztiát kapott, azonban 1868-ban bandájával Félégyháza környékén a vasúti sineket szedte föl, amely tettel a szabadsághős nimbuszát elvesztette. Gróf Ráday szegedi kormánybiztos kerítette kézre, s 1872-ben életfogytig tartó börtönre ítélte a bíróság. 1878 nov. 21-én halt meg, teljesen megtörve a fogház szabóműhelyében.¹⁰⁵

⁹⁷ *Tóvölgyi Titusz*: Betyárvadászat a pusztán. Magyarorsz. és a Nagyv. 1868. 148—149. l.

⁹⁸ A betyárdalok nyomán megrajzolható betyárélet képét l. *Röder E. Akos*: A magyar nép erkölcsi világa népdalainkban. Kőszeg, 1910. 61—72. l.

⁹⁹ *K-i*: Rabkísérő pandurok. Vasárn. Ujs. 1868. 309—310. l.

¹⁰⁰ *Réthy Lajos*: Pandur a csárdában. Vasárn. Ujs. 1868. 90. l.

¹⁰¹ *Tarkó Jenő*: A csendbiztos. Pesti Hírlap Vasárn. 1929. dec. 22.

¹⁰² Szegénylegények a csárdában. Vasárn. Ujs. 1865. 321. l.

¹⁰³ Vármegyeházi rabok. Vasárn. Ujs. 1865. 209. l.

¹⁰⁴ Rózsa S. szabadsapatáról az egykorú források feltüntetésével ír *Reizner János*: A régi Szeged. Szeged. 1884. I. 186—7. l.

¹⁰⁵ Életét hiteles források alapján megírták: *Fekete Miklós*: Híres alföldi betyár Rózsa Sándor viselt dolgai. perbefogtatása és elítéltetése. Pest. 1859. *Edvi Illés Károly*: Emlékeim a szegedi várból. Világ. 1923. IV. 19—V. 8. (16 folytatás.) *Markó Árpád*: Az igazi Rózsa Sándor. A magyar kir. hadtörténelmi levéltár eredeti

Életéről sok mende-monda keringett. Bobalich Péter százados, a kém-szolgálat vezetője jelentésében a következőképpen vázolta Rózsa Sándor életét: „Rózsa Sándor egészen különös egyéniségének jellemzésére felhozom azt az igazán említésreméltó körülményt, hogy ezt az elátkozott embert, akitől az egész környék retteg, még senki sem hallotta káromkodni. Sőt azt sem tűri meg, hogy mások az ő jelenlétében káromkodjanak. Környezetétől megköveteli, hogy minden pénteken böjtöljenek. Ezen a napon a dohányzást sem engedi meg. Ajándék nélkül sohasem távozott szegény ember tőle, sem feleségétől. Utolsó falat kenyerüket is megosztják a szegényekkel. Reggel mindaddig nem fog hozzá semmihez, nem eszik, nem iszik, amíg nem mosakodott és amíg nem imádkozott. Mindennap imádkozik.¹⁰⁶ Ezen jellemzés igazságát bizonyítja az, hogy fiai szorgalmas, becsületes munkásemberek lettek.¹⁰⁷

Ez a jellemzés különös megvilágításban állítja elénk a nagy rablófejedelmet, akinek neve Magyarországon túl sem volt ismeretlen.¹⁰⁸ Számos novella, tárcsa jelent meg róla a külföldi újságokban. Berlinben négykötetes regénye jelent meg róla,¹⁰⁹ 1874-ben pedig Eduard Dorn dramatizálta életét és a drámát a bécsi Josephstädter Teaterben többször adták.¹¹⁰ A nép is megénekelte, sőt arról is tudunk, hogy jó cimborája volt egy nótafaragó parasztember.¹¹¹ Milyen szép is volt azt nézni:

Mikor Rózsa Sándor
Felül a lovára,
Aranyrojtos gyolcs gatyája
Lobog a Tiszára

Nézz ki, rózsám nézz ki
Ablakod rostélyán,
Most megy erre Rózsa Sándor
Sötét pej paripán

Arany a zablája,
Ezüst a kantárja,
Gyémántkőből van kirakva
A nyeregkapája.¹¹²

Ebben az időben lett legdivatosabb a betyárélet, amíg Ráday erélyes keze rendet nem teremtett az Alföldön.¹¹³ A pusztai kóborló bandák ideoda csatangoltak, minden eseményről idejében értesültek titkos jeleik, pártfogóik segítségével, s a rend megőrzésére hivatott pandurok nem bírván a túlerővel, nagyrészt maguk is hozzájuk állottak.¹¹⁴

okmányai alapján. Magyarország, 1927. jan. 16—márc. 6. (16 folytatás.) Hiteles adatok regényformában: *Krudy Gyula*: Rózsa Sándor a betyárok csillaga Magyarországtörténetében. Bp. 1923. (Mindent Tudok Könyvtár.) *Arcképei*: Vasárn. Ujs. 1864. 23. sz. és Magyarorsz. és a Nagyv. 1872. 52. sz. 632 l. *Ponyvairatok*: Rózsa Sándor híres rablóvezér élete és elfogatása. Pesten, 1867. 129. szám. Bucsánszky A.—Rózsa Sándor a magyar Alföld leghíresebb betyárja. Írta *Kubán Endre*. (Magy. mesék és ifj. olv. ktára 12. sz.) — *Csomori Béla*: A puszták réme. Regény az alföldi rablóvilágból. Nyomatott a Szabadság nyomdájában. Cleveland O. (Folytatásai: 2. A csikóskirály. 3. A szegedi csillagvár titkai. 4. Rózsa Sándor vége. U. ott.) — A delejes szemű ember, A vaskezű gróf. Friss Ujság, 1927—28. stb.

¹⁰⁶ Magyarország, 1927.

¹⁰⁷ Fővárosi Lapok. 1870. 154. sz.

¹⁰⁸ Vasárn. Ujs. 1873. 312. l.

¹⁰⁹ Rózsa Sándor's, des Räuberkönigs von Ungarn Glück und Ende. Historisch-romantische Geschichte aus der Jetztzeit von *Ernst Pitawall*. 4. Bde. Berlin, é. n. *Wurzbach*: Biogr. Lexicon. XXVII. 1874. 188—191. l.

¹¹⁰ *Rudnay—Szilárd*: i. m.

¹¹¹ Világ, 1923. IV. 27. V. ö.: *Bartók* 277. sz., *Kálmány*: Kosz. I. 49. I. Sz. n. II. 27. és 13—14. l., *MNGy.* VI. 180, *Ethn.* 12: 457, 18: 155—6, 24: 41—2, 38: 244, 39: 174.

¹¹² Ráday emlékéti dalok is őrzik: *Ethn.* 32: 103, *MNGy.* XIV. 87, 316, *Kálmány*: Kosz. I. 27, II. 84. l.

¹¹³ Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág történetei. Első könyv. Szeged, 1898.

Egy szép lovat komiszárosnak adtam,
Mikor mondta, de örömmel hallgattam:
„Bátran jöhetsz, bátran mehetsz, nem bántlak,
Akár éjjel, akár nappal találalak.”¹¹⁵

A szabadságharc utáni betyárok nagyrésze ma már teljesen eltűnt az emberek emlékezetéből, néhány nevet azonban megőrzött a dal: Albert Jóska,¹¹⁶ Babáj Gyurka,¹¹⁷ Bagi András,¹¹⁸ Balla Jankó,¹¹⁹ Balog Imre,¹²⁰ Barna Jóska,¹²¹ Barna Andris,¹²² Bekő Ambrus,¹²³ Bimbó Jóska,¹²⁴ Bolgár Jancsi,¹²⁵ Bogár Pista,¹²⁶ Csehó Pista,¹²⁷ Csikós Pista,¹²⁸ Csika Ferkó,¹²⁹ Csósz Pista,¹³⁰ Czifra Jancsi,¹³¹ Dancsuj Dávid,¹³² Dombi Pista,¹³³ Doroty Jóska,¹³⁴ Dovecz Mihály,¹³⁵ Farkas Béni,¹³⁶ Horváth Jóska,¹³⁷ Horvát Pali,¹³⁸ Jáger Jóska,¹³⁹ Juhász András,¹⁴⁰ Kállosi Jancsi,¹⁴¹ Kasza Antal,¹⁴² Keskeny Pista,¹⁴³ Kis Sándor,¹⁴⁴ Konkó János,¹⁴⁵ Korom Mátyás,¹⁴⁶ Kozma Pista,¹⁴⁷ Köröztő,¹⁴⁸ Kulik Mihály,¹⁴⁹ Máté Jóska,¹⁵⁰ Mári Pista,¹⁵¹ Mile Gábor,¹⁵² Mohácsi,¹⁵³ Molnár Ferkó,¹⁵⁴ Nádi Jancsi,¹⁵⁵ Nagy József,¹⁵⁶ Nagy Pál Jancsi,¹⁵⁷ Pádár Jani,¹⁵⁸ Péter Marcsi,¹⁵⁹ Prekóp Józsi,¹⁶⁰ Salló Pista,¹⁶¹ Sebők Jani,¹⁶² Séta Pista,¹⁶³ Szarka Jóska,¹⁶⁴ Szarvas Jóska,¹⁶⁵ Szász Ferenc,¹⁶⁶ Szekfü Miska,¹⁶⁷ Szila János,¹⁶⁸ Turi Bandi,¹⁶⁹ Tóbiás Jankó,¹⁷⁰ Vajda Bandi,¹⁷¹ és a többi, sok-sok gonoszított hőse a népköltészet múzsájának jóvoltából kerül a népdal „halhatatlanjai” közé.

Ennek a kornak betyárai közül országos viszonylatban sokat emlegettek még Patkó Bandi,¹⁷² Bogár Imre¹⁷³ és Savanyú Jóska¹⁷⁴ nevét, azonban

¹¹⁵ Kálmány: Kosz. I. 37. I. V. ö.: Kosz. I. 41. I., Ethn. 23 : 355.

¹¹⁶ MNGy. I. 238. — ¹¹⁷ Kálmány: Kosz. I. 43. — ¹¹⁸ U. ott. I. 67. — ¹¹⁹ MNGy. II. 61, 64. — ¹²⁰ Nyör. 9 : 383. — ¹²¹ MNGy. II. 36. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 127, 2062; 167, 2750; 169, 2913. (Ma már nehéz megállapítani a dalokban szereplő emberek személyazonosságát. Rexa Dezső főlevéltárnok úrnak köszönhetem, hogy néhány betyár Pest vármegye levéltárában meglevő bünperére utalhatok.) — ¹²² Ethn. 21 : 237. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 75, 479. — ¹²³ MNGy. I. 225. — ¹²⁴ MNGy. VI. 177. — ¹²⁵ MNGy. VI. 22. — ¹²⁶ Nyör. 1 : 416. — ¹²⁷ MNGy. I. 231, VI. 170. — ¹²⁸ Ethn. 32 : 103. V. ö.: Pvm.: Crim. 1861. fasc. 108, 1535. — ¹²⁹ Kálmány: Kosz. II. 83. — ¹³⁰ Eth. 14 : 441. V. ö.: Pvm. Crim. 1842. fasc. 44, 9. — ¹³¹ MNGy. I. 206. — ¹³² Ethn. 17 : 237–9. — ¹³³ Nyör. 14 : 384. — ¹³⁴ Kálmány: Kosz. I. 49–50. — ¹³⁵ Ethn. 21 : 352. — ¹³⁶ Ethn. 38 : 244. — ¹³⁷ MNGy. VI. 176, XIV. 93. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 69, 229. — ¹³⁸ Kálmány: Kosz. I. 39. — ¹³⁹ Kálmány: Kosz. II. 76, 77, Ethn. 21 : 237, 31 : 60. — ¹⁴⁰ MNGy. VI. 175. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 69, 241; 76, 526; 81, 685; 117, 1763; 150, 2510. — ¹⁴¹ Ethn. 30 : 74. — ¹⁴² Kálmány: Kosz. II. 80, 81. — ¹⁴³ Ethn. 21 : 237. — ¹⁴⁴ MNGy. II. 55. V. ö.: Pvm. Crim. 1812. fasc. 14, 5. — ¹⁴⁵ Kálmány: Kosz. II. 98, Nyör. 1 : 372. — ¹⁴⁶ Kálmány: Kosz. I. 38, II. 73. — ¹⁴⁷ MNGy. VI. 19. — ¹⁴⁸ Kálmány: Kosz. II. 67, 68. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 69, 229. — ¹⁴⁹ U. ott. II. 79. — ¹⁵⁰ MNGy. VI. 181. — ¹⁵¹ Kálmány: Kosz. II. 78. — ¹⁵² Kálmány: Kosz. I. 43–44. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 82, 758. — ¹⁵³ U. ott. II. 75. — ¹⁵⁴ MNGy. I. 220. — ¹⁵⁵ MNGy. VI. 23, VIII. 221. — ¹⁵⁶ MNGy. VIII. 223. V. ö.: Pvm. Crim. Indexében legalább 20 szerepel. — ¹⁵⁷ MNGy. II. 57. — ¹⁵⁸ Kálmány: Kosz. II. 99. — ¹⁵⁹ Nyör. 1 : 182. — ¹⁶⁰ MNGy. VIII. 295. — ¹⁶¹ Kálmány: Kosz. II. 72. I. 44–45. V. ö.: Pvm. 1861. fasc. 81, 727. — ¹⁶² MNGy. I. 236. — ¹⁶³ MNGy. VIII. 298. — ¹⁶⁴ Kálmány: Kosz. II. 88. — ¹⁶⁵ U. ott. II. 88–89. — ¹⁶⁶ MNGy. I. 224. — ¹⁶⁷ Ethn. 32 : 103. — ¹⁶⁸ Kálmány: Kosz. II. 83. — ¹⁶⁹ U. ott. I. 37. — ¹⁷⁰ Ethn. 21 : 237. — ¹⁷¹ Kálmány: Kosz. I. 52–53.

¹⁷² MNGy. VI. 12, 22, 177, 178, 179., VIII. 304., Nyör. 3 : 191., Ethn. 16 : 301–2. L. még: Kálmány Lajos: A Patkó-nóta kétértelműségéről. Ethn. 22 : 380., Tatár Péter: Patkó Bandi híres rablóvezér élete és halála. Pest, 1868. (Bucsanszky Alajos, 102. sz.) Fikaltér: Patkó Bandi betyárvezér története. (M. mesék és ifj. olv. ktára 8. sz.)

¹⁷³ MNGy. I. 221, II. 53, VI. 24, VIII. 224, Nyör. 1 : 132, Ethn. 21 : 237, 38 : 244. Bogár Imre a híres haramia-vezér története vagy a zsandár-világ áldozata. Kiadja Biró A. Bp. Csomori Béla: Bogár Imre, a csongrádi betyár. Bp.

¹⁷⁴ MNGy. VI. 179, Ethn. 39 : 173, M. orsz. Várm. Vas vm. 377. I., Sági Pál: Savanyú Jóska-tól Trockijig. (Az utolsó betyár körözőlevele.) Budapest. Hirl. 1929 dec.

teljesen feleslegesnek tartom a róluk fennmaradt adatokat részletesen tárgyalni, mivel időben hozzánk közeleső korban éltek, s a betyárromantika problémájának megoldásán a további adatközlés mitsem változtatna.

Ennek a kornak az emléke maradt fenn a népnél a mai napig, ennek a realitását kapcsolják a régebbi betyárok életéhez; lássuk M. L. 31 éves csengeri gazdálkodó véleményét (lejegyezte és rendelkezésemre bocsátotta: Molnár József, Debrecen) a betyárokról: még ma is emlékszik életük minden jellemző tulajdonságára a falu öregjeinek mesélgetése nyomán.

„A betyárokról nem tartom, hogy gazember, pedig hát csinált rosszat. Tudom magamról, mikor még én is legény voltam, aztán kaszáltunk, édesapám elbeszélte, hogy mikor Rózsa Sándort elfogták, már fel akarták akasztani, az volt a kérése, hogy még egyszer hadd jártassa meg a lovát. Nem is bánták. Gondolták, legalább meglátják, hogy tud megülni a lovon. Körülállották körben, hoztak egy lovat. Rózsa Sándor felült rá, a karikását kieresztette, ment körülfele. A karikásnak sárgadrót volt a csapája. Ide oda vagdalt az ostorral, de úgy irányozta, hogy a csapa a ló hasaalját érte. Mindjárt kifordult a béle a lónak. „Éz nem ló — mondta — „hanem az én lovam hozzák, hadd menjek azon.“ Féltek alá adni a saját lovát, mert tudták, hogy ha azzal kiszabadul, üthetik a nyomát, de mégis odavezették. Felpattant rá, ment körülfele, járt a karikás a kezében, egyszer csak ahol látta, hogy ritkábban vannak, közéjük vágott a karikással. Lett mindjárt sikátor, ki is ment rajta, ott hagyta őket faképnél. Mikor ezt mondta édesapám, örültünk neki, hogy megszabadult. Mondta aztán édesapám, azért danolták:

Rózsa Sándor ostorának réz a csapája,
Aki aztat megkóstolja, halál annak az ára.

Egy betyárnak nagyon ügyes embernek kellett lenni, mert annak olyan terveket kellett kisütni, améket bámulni lehet. Például: Ha el akartak lopni egy lovat, aztán nem értek hozzá, ha a ló a vásárra ment, fényes nappal lopták el. Ott, ahol a ló volt, összeállott két vagy négy betyár verekedni, de azt nem tudta senki, hogy betyárok. Vágták egymást a bottal, de persze legtöbbet csak egyik a másik botját ütötte. Odaesődült az egész vásár. Addig a másik betyár ellátta a lovat, fel a hátára. Mikor a verekedők gondolták, hogy a lovat elvitték már, abbahagyták a verekedést.

Voltak azok 12, 16, meg 20-an is, ha kellett. Nemcsak úgy volt az, hogy gatyaszárban, meg lobogós ingben járt a betyár, hanem sokszor pandurruhában is. Na meg aztán a pásztoremberek. Mondta Hadadi Náci bácsi, hogy ahol a Striz-tag van, egy telefon (az emberek egymásnak adták a szót) kezdődött, amék a rétig tartott (Ecsedi-láp). Minden lépését tudták a betyárnak a gulyások. Nagyrészt velük is voltak a bandában. Azt is mondta, hogy Kócsi Ferkó Tyukodról betyáros ember volt, azután pandur lett. Nemsokára felhagvott a pandursággal, elment Teleki grófhhoz kocsisnak, a négy lovat ellopta, Dézsnél fogták el. El is zárták aztán, mert sok volt a rováson. Mikor kiszabadult, hazament, gyűjtöttek neki pénzt, aztán vettek neki lovat, szekeret, hogy ne menjen koldulni. Mintha sohase lett volna betyár, nem vetette a szemére senki.

Ott volt Jederván. Széjjelvágtá a kocsmárost, megétette a nyájjal; az is betyár volt. De azért azt sem tartom olyannak, aki rámegy valakire, aztán altában megöli. Mert gondolom, sok pénzt adott neki pálinkáért; akkor, hogy nem volt pénze, hát nem adott neki hitelben. Ez nagyon sér-

25. Savanyú Józsi, az utolsó bakonyi betyár. Rablásai, bűnhődése, megjavulása és örökös fogságból való szabadulása. A híres haramia életének egyedüli igaz és hiteles története. Irta *Ravasz Sámuel*, volt zalavármegyei pandur. (M. mesék és ifj. olv. kt. 32. sz.)

tette. De ez a dolog még észben sem volt, mikor gulyásfogadás volt, hogy ilyen betyáros ember Jederván. Irgétben (legelő a csengeri határban) 200 darab marha volt a kezére bízva. Pedig egy banda volt a keze alatt. Télen is kinn teleltek földkunyhóban, volt ott minden. Az ilyenek voltak aztán a Geszteny Jóska bandájába valók. Volt, amék mindig vele volt: Ződ Marci, Palatincki, Kopogó Pali. Hát mikor nagyapám kinn volt az ökörrrel a Fejjérné tagjába. Láttá egész nap, hogy a Csengeri-tóban a boglya közt van egy ember. Nagyapám este lefeküdt, egyszer hall valami mozgást, felkönyököl: hát egy nagy száraz ember fekete gubában ott van. Ahogy nagyapám felült, mondta az ember: „Aggyék ek kis kenyeret!” „Ott van a szekér oldalán, vegyen!” — mondta a nagyapám. „Aggyék, ha akar, mer én senki tarisznájába nem nyúlok!” — mondta. Nagyapám vágott neki, ez elment. Azért nagyapám se feküdt a fülére, pedig alhatott volna nyugodtan. A betyárok nem bántották az ilyen embereket, oda mentek, ahol jutott is, maradt is.

Itt ezen a tájon nehezen halt ki az olyan ember, mint az öreg Deák volt. Tudom, egyszer hazahajtotta ősszel a marhát, hát a legjobb tinó nem jött haza. „Már három napja keressük,” — mondta. „Nem baj, — mondta édesapám — bírja a kisház.” Mert volt az öregnek egy háza. Estére itthon volt a tinó.

A betyár összeszedte minden tudományát, mikor valamit lopni akart, de a vért utoljára hagyta, igaz, hogy attól sem iszonyodott. Nagy Sándor bácsi (85 éves) beszélt, hogy mikor elfogták valamék betyárt, elővette a kulcsát, hogy megkínálja a pandúrokat, de előbb ő ivott, ne hogy azt gondolják, hogy meg akarja őket mérgezni. Mikor ivott, akkor a lobogós ingujjával megtörölgette a kulacs száját. „Ne igyanak az urak ilyen ember után,” — mondta. De míg törölgette, elzárta a kulacsnak azt a részét, amékre tiszta bor volt, mert olyan kulacs volt, hogy belül kettős volt. A pandurok az álomporos borból ittak, el is aludtak, mint a bunda, ő meg ellépett.¹⁷⁵

Mikor aztán egy betyár félre akart állni, hogy sok volt már a rovárson, akkor elment valamerre, beállott pásztorbojtárnak. Édesapám beszélt, hogy volt itt egy kis rongyember csordás, Almásinak hívták, egyszer volt egy nagyon szép, derék fiatal bojtárja. Egyszer azt kérdezte az apám tőle: „Mi az oka annak, hogy ilyen rongyembernek vagy a bojtárja?” „Ne kérdezze, gazduram: a sors,” — mondta, de már öszfelé otthagya Almásit, aztán ment Irgétbe a bandába. Mikor nagyapámék ősszel a marháért mentek, mondta neki a nagyapám: „Hát ott hagytál bennünket, hé?” Erre azt mondta: „Elfogyott a sorkoszt, az Almási kosztján nem őrzöm a nyáját.”

A betyárok nem is voltak mindig együtt, csak mikor ment a parancs. A jó fogásra összejöttek, utána volt jó áldomás.¹⁷⁶

Ez a szabadságharc utáni betyárélet eredeti, népi leírása: a realitás közeledik a homályhoz, a fantáziához. *A népi romantika a valóságból a magyar nép karakterének megfelelően fejlődött.*

Ilyenféle közhangulatot teremtett Angliában a normann hódítás, hol az *ontlaw-költészet* ennek az eléggéletlen dacnak a kifejezője lett. Ez az eléggéletlenség szükségszerű és természetes, valahányszor két olyan nép, vagy népréteg kerül egymással alá és fölérendelt viszonyban, amelynek értelmi nívója különálló talajból fejlődött. „Szerbnek, románnak, bolgárnak, általában a délszlávnak népmeséi egyúttal népdalok s nemzeti hősköltemények. Üldözték, tiporták őket; küzdöttek az elnyomatás ellen, s hőssé tettek min-

¹⁷⁵ L. Jókai: „Új földesur”-ában.

¹⁷⁶ V. ö. a „Betyárlegendák”-kal. Sobri, Rózsa Sándor és Patkó Bandi nevére még fákat is nevezett el a nép. *Eötvös Károly: Utazás... II. 110. l., Rapaics Raymund: Öreg fák, ősi legendák. Természettudom. Közl. 1929. 722, 726, 729. l.*

denkit, aki egy ellenséget agyonütött. Ha rabló volt is, hősé lett ezáltal.¹⁷⁷ Az ilyfajta költészet spanyol, olasz és déleurópai hősei rettenetesnek kegyetlen, vérszomjas alakok; az ujjörög klefták, az angol Robin Hood-szerű rablók, a magyar betyárok hetvenkedők, verekedők, vért ritkán ontanak, s így rokon alakok,¹⁷⁸ azonban a fejlődés egymással kapcsolatba nem hozható földrajzi és történelmi tényezők miatt. A rabló-romantika ebből a szempontból tekintve is, az emberi fantázia törvényszerűségét mutatja. A hibák, a fogyatkozások a kiváló jellemvonások mellé állítva eltörpülnek, a hősi vonások a hibák fölé emelkednek. Tehát ez a rablótípus nem a romanticizmus (= XVIII. században meginduló szellemi mozgalom) specialitása, hanem minden ízében a magyar élet fejleménye.

Látjuk tehát, hogy a betyárromantika a magyar nép szabadságszeretőének, elégtelenségének kifejezője volt. A betyárromantika a való életből, a néptől indult ki a törvény képviselője: a vármegye ellen, s a maga kristálytiszt, naiv tendenciájával lassankint az egész magyar közvéleményt meghódította. Mindenfelé dalolták a betyárromantika termékeit, a magyar népdalköltés gyöngyszemeit: a betyárnótákat. Ezekben a nótákban „nincs semmi részletező elbeszélés”, a nép „a drámai helyzetek és jelenetek iránt fogékony, s az előzmények, hátterek és fölvilágosító részletek ismeretét inkább föltételezi, mintsem elbeszéli. Ez az oka annak, hogy némely ballada idővel vagy elmosódik, vagy mire avul, terjengőbbé változik”, — mondja Sebestyén Károly.¹⁷⁹ Sok közöttük az alföldi balladák sémáira összeácsolt, s a leggyaralóbb epikai közhelyekkel felhígított rémhistória, melyekben mindig kiáltó a hamis népiesség. (Beöthy: i. m. II. 497.) Nem magyar búsongás, hanem idegenszerű melancholia, nem a magyar tüzes jókedv, hanem fanyar hejehujázás volt ezeknek a „divatos” nótáknak a sajátsága, a XIX. század elején a ponyvafüzetek útján terjesztett divatos dalok idegen minőségű hatása alatt készültek.

Mi volt az oka az aktualitások friss változásán kívül annak, hogy a nép egyszerű, primitív líraiasságába betörhetett ez az idegen, hamis, divatoskodó, fűzfá ágán termett líraiasság? ... A láthatáron égő falvak visszfénye lángolt, a távolból ágyúk dörgése morajlott, drága, ártatlan embervér friss szagát hozta a szél; egész Európa gondolathorizontján egy nagy fekete árnyék sötétlett: a Nép megszámlálhatatlannak látszó egységből álló tömege, amely jogokat követelt és erőszakolt ki magának. Jaj, ha minálunk is így lesz! A rémület felébresztette az érdeklődést a nép iránt, s az érdeklődés nem volt hiábavaló: a kíváncsiság lassanként komoly megbecsüléssé változott. A közvélemény romantika kereséséből fakadó álrészvét nemcsak exotikumot, érdekességet, furcsaságot látott a betyárban, hanem mint a bányász, már mélyre hatolt, megtalálta a nemes ércet, az értéket sok-sok hiábavaló törekvés után. A közvéleményt az irodalom eszméi fűtötték, viszont az élet realitását maga előtt látta. A kettő között levő különbséget nem értette meg mindjárt, csak hosszas keresés után találta meg a megoldás Ariadne-fonalát. A közvélemény zavarát nem értjük meg az irodalmi romantika ismerete nélkül; meg kell tehát vizsgálnunk, hogyan rajzolta meg a betyár alakját ebben az időben a magyar irodalom?

II. Az irodalom.

A magyar irodalom régi jelesei, mai reprezentálói a magyar pusztá életének gyakran ethnografikus hűségű rajzából nem felejtik ki az előbb

¹⁷⁷ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. II. 80. l.

¹⁷⁸ Kún Mária: A Robin Hood ballada-cyklus. Bp. 1915. 60. l., Karl Dieterich: Geschichte der byzantinischen u. neugriechischen Literatur. Leipzig, 1902. 124–5, 229. l. A hadokló betyárromantika a Balkánon. Pesti Hirlap 1926. okt. 20.

¹⁷⁹ Beöthy: Képes m. irod. tört. Bp. 1896. II. 485.

vázolt módon hőssé avanszált pusztai rablót: a *betyárt*. Tudjuk, hogy ennek történelmi oka van; az előbbieket után minket nem elégít ki a Pallas-lexikon circulus vitiosus-szerű megállapítása, hogy a „betyár-romantika a betyárvilágnak oly szerepeltetése elbeszélésekben, versekben és színművekben, melyek a betyárokat lovagiasoknak és nemeslelkűeknek, vagy túlságosan kegyetleneknek és elvetemülteknek tüntetik fel s valószínűtlen történetek hőseivé teszik” (III. 238.); nekünk figyelembe kell vennünk azon tényt, hogy a *betyárromantika szellemi megmozdulás jele*, amely megmozdulásnak legfontosabb alkotó eleme törvényellenes tényeknek az általános emberi jogok megérzésén keresztül való megítélhetősége.

Ez, a morállal ellenkező álláspont a XVIII. század folyamán alakult ki. Egész Európa szellemi életét lázas, forradalmi mozgalomba hozta az emberi közösségből kiemelkedő Egyén, mely döngetni kezdte a társadalom szilárdnak hitt falait: megindult a klasszicizmus és romantizmus nagy harca. A romantika a felső osztályok ellen fordult, amelyek azért emelték a társadalom épületét, hogy tetején trónoljanak és elnyomjanak mindenkit, aki alattuk áll. A törvényes társadalmi osztályok helyett a törvénytelenek lettek a romantika kedveltjei. Azok, akik a társadalmon kívül állanak, vele, intézményeivel, tekintélyével állandó hadat viselnek. A rablót a romantika nem ítéli el, hanem mentséget talál számára: gaztetteit menti, leplezi, nemes cselekedeteit kiszínezi, mintegy rámutat a társadalom bűnére, amely a nemes lelkeket elüldözi köréből. Mert nem a tett, hanem a tett alapjául szolgáló egyéni érzés adja meg az erkölcsi értéket. Az egyénnek mindenáron szabadulnia kell a társadalom fertelméből. És az is megváltás, ha a bűn árán szabadul. A kalandos és rablóregényeket ezek a társadalmi eszmék megnesemesítik. *Renzo* (Manzoni), *Caleb William* (Goldwin), *Rob Roy* (Scott), stb., sőt *Vulpis Rinaldója* az előkészítő alakok ehhez a romantikus rablótípushoz, mely először legjellemzőbben Kleist Henrik *Michael Kohlhaas*ában lép az irodalomba. Schiller *Moor Károlya*, Byron *Corsarja* és Hugo *Hernanija* ennek az idealizált rablótípusnak leghíresebb képviselői.¹⁸⁰

„A XVIII. század fordulóján a magyar kultúra kiszáradó medrébe olyan egyidejűséggel és olyan erővel ömlött be a francia klasszicizmus, a német felvilágosodás, a Sturm und Drang, a német romantika, a francia romantizmus áradata, hogy korszakot alig lehet megkülönböztetni. A magyar irodalom rövid pár évtized alatt élt át nyugateurópai két évszázadot.”¹⁸¹ Legtermészetesebb hatása a lázadó, demokratikus irányú romantikus, ill. preromantikus eszméknek volt, hiszen egész szellemi életünk abban lüktetett.¹⁸² „Ha magyarokról, magyar sorsról van szó, mindenben fellelhetnők a romantikát, hiszen a magyar történelem is csupa töredékből áll, mint egy nagy romantikus költő hagyatéka.” (Szerb: i. m.) Ezt a forradalmi szellemet fonja át nálunk a XVIII. század második felének erkölcsi irányú költészete. A romantikához pedig „megkíváncsatik a hazaiság, népiesség, mint annak legelső alapja és anyagja, melyből ahhoz ahhoz képest kifejlődik a nemzeti költészet a különböző népek jelleme és idoma szerint, s a kor lelkének ihletése után.”¹⁸³ Ez aztán az oka, hogy a

¹⁸⁰ Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romantizmus. Bp. 1924., Szabó Dezső: A falu jegyzője. Nyugat, 1912. I. 318. l.

¹⁸¹ Farkas Gyula: Romános — romános — romantikus. Minerva, VIII. 172 l.

¹⁸² „A magyar kisnemesség egy ősből állapotot rögzített, melyhez a rousseauista francia vagy angol vissza szeretne térni; számára természetes az, ami annak ideál.” (Szerb Antal: Magyar preromantika. Minerva, VIII. 48—49.) „Nálunk a társadalmi és politikai romantizmus nem az erkölcsi rend megtámadásában nyilvánkozik, hanem a haladásban és a reformban.” (Bánóczi József: A magyar romantizmus. Bp. 1882. Ért. Ny. Szt. K. X. 12.)

¹⁸³ Erdélyi János: Tanulmányok. Bp. 1890. 502. ,

magyar lélek „a betyárromantika népies formájában talált teljesen magyaros ízű kielégítésre.”¹⁸⁴

A romantika eszméi — mint már említettük — a magyar közélet eme korbéli hangulatához nagyon illettek. A magyar nemes már nem harcol, de mégis minden idegszálával katona. Ideálja a német Sturm und Drang; a virtus, a bátorság nála az erkölcsi értékkel egyértelmű. (Szerb: i. h.) Innen magyarázható az a lelkesedés is, mellyel Schiller Ráuberját fogadta. Schiller első drámái egészen a Sturm und Drangban gyökereznek s Ráuberje is mint a zsarnokság elkeseredett ellenségét mutatja be. Rajongói főképen az ifjúság soraiból kerülnek ki,¹⁸⁵ aminek egyik okát abban találhatjuk, hogy ebben az időben a magyar ifjak közül sokan tanulnak Jénában és Göttingában. Göttingában magával Schillerrel is erős kapcsolatot tartottak fenn, Jénában pedig — írja Kis János superintendens Emlékirataiban — kirándulás közben is Schiller Zsiványainak ismeretes sorait harsogták a magyar fiúk: „Ein freyes Leben führen wir...” 1790-ben egy fiatal magyar katonatiszt: Wesselényi István fordította le Moort, s közel egyidőben még három fordítása keletkezett (Darvas, Bartsai, Kováts F.). A Ráuber első magyar előadása 1794 márc. 23-án volt Kolozsvárott. A sok unalmas dráma után Schiller megrendítő szertelensége kész sikert jelentett, s darabjával „valóságos kultuszt űzött” a magyar színészet: 1810-ben a Ráuber volt a legtöbbször adott darab.¹⁸⁶

Érdekes dolog, hogy akkoriban nálunk Schillert szabadon adják. Ausztriában pedig tilos az előadása. Egyik előadásának színlapján olvashatjuk: „Mennyire viheti az embert a’ megromlott erkölts, a’ testvéri szeretetlenség és a’ gazdaságnak rendkívül való kívánása, azt ez a’ Játék clevenen képzelte.” A tanító elem ezen egyoldalú kiemelése a cenzorral való kijátszásnak egyik módja is lehet, valószínűbb azonban, hogy egészen ösztönszerű. A közszellem még nem szabadult meg a mult túltengő vallássosságától, s önkéntelenül is tiltakozik a későbbi vád ellen, hogy „valóságos bűniskolává kezdi aljasítani a’ színpadot.”¹⁸⁷

A szomszédos német birodalomból színpadjaink részére importált féredrámák közül megemlíthetjük K. Fr. Hensler: „Der Räuber aus Rachsucht” (1790) c. háromfelvonásos vígjátékát, melyet Mérey Sándor „A bosszúkívánásból lett haramia” c. fordított magyarra.¹⁸⁸ Később, hogy a rokon cím a közönséget ne tévezzesse meg, Schiller darabját Moor Károly c. adták.¹⁸⁹ A darab hőse, Lenno, a Moor-epigonok egyike. Nagy igazságtalanság éri. Elkeseredésében rabló lesz, de csak az uzsorásokat rabolja, s a pénzt a szegényeknek adja. Tönkretevőjén szörnyű bosszút áll. Egy

¹⁸⁴ Horváth János: A m. irod. népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 247—9. l. V. ö.: Dobóczy Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Bp. 1912. és Héger Ferenc: A népköltészetéről. Bevezetés a betyárromantikáról írt tanulmányhoz és Képek a betyárromantika világából. I—II. Zsilvölgye, 1912. IV. évf. 30—32. sz.

¹⁸⁵ Vahot Imre is erre utal: „Ifjúkori képzeletem világában a’ legélénkebb rajongással támadtak fel azon ábrándos eszmék, miket bennem a’ részint szóbeli mesékből, részint könyvekből eltanult, regényes haramia történetek, Zöld Marcsi, Angyal Bandi-féle hősködések, ’s különösen Schiller „Haramiái”-nak hatása előidézett.” Magyarf. és népei. 1848. I. 13—16. l.

¹⁸⁶ Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Bp. 1912. (Ért. Ny. Szt. K. XXII. 2.) Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Bp. 1913. (Ért. Ny. Szt. K. XXII. 7.) Nem említik meg: Schiller Fridrik: Az európai híres zsványok tüköre, melyet fordított Czövek István. I—II. Pest. 1817.

¹⁸⁷ Császár Ferenc: Gondolattöredékek a divatos magyar népszinművekről. Életképek, 1844. I. 394, 434.

¹⁸⁸ Bayer: M. dr. tört. II. 417.

¹⁸⁹ Bayer: Schiller ... stb.

nemesszívű lányt szeret, akivel a végén boldog lesz.¹⁹⁰ Valószínű, hogy ennek a darabnak az átdolgozása, az a Balog Istvánnak tulajdonított darab, melyet a Nemzeti Színjátszó Társaság 1831 márc. 20-án Debrecenben adott elő a következő címmel: „A bakonyi tolvajok, vagy: Haramia bosszúállásból. Mulatságos Víg Játék Énekekkel 3 Felvonásban.”¹⁹¹ Balog István naplója szerint egy „Bakonyi Zsiványok”, „Bakonvi Tolvajok”, „Bakonyi Tolvaj” c. darab 1827-től kezdve állandóan műsordarabja volt.¹⁹²

A Honművész (1836. 8. sz.) arról tudósít, hogy „Esztergomban a Baky úr igazgatása alatt levő színésztársaság 1835 dec. 26-án „a mátra-vidéki banditák” című eredeti drámát (Balog István műve) játszá”; a darabról azonban egyebet nem sikerült megtudnom. Itt említem meg azt, hogy Nagy Ignácnak 1835 júl. 11-én Budán játszották „Mátrai rabló” c. 3 felvonásos drámáját, mely többször nem került színre. A darab nem jelent meg nyomtatásban, kézirata sem került elő, de Garaynak a Honművészbe (1835. 58. sz.) írt bírálatából egyet-mást megtudhatunk. Egy emberről van benne szó, ki a rabló életet oda akarja hagyni, s ezen célját gátló eseményekből áll a cselekmény. Garay megdicséri Nagyt, hogy művébe mindenütt, hol lehetett, beleszötte „a jelenkor szellemét.” Ekkor már a romantika diadalmaskodott minden vonalon.¹⁹³

A betyárromantika első terméke Balog István „Angyal Bandi” c. színdarabja lehetett, mely három részből állott, s egész estét betöltő darab volt. Először 1812 ápr. 22-én Pesten játszották.¹⁹⁴ Érdekes dolog, hogy habár a XIX. század első felének egyik legtöbbször játszott darabja volt,¹⁹⁵ alig tudunk róla valamit. Hatásáról elég sokat sejtet Balog naplójának az a része, mely elmondja, hogy 1820-ban Dunapatajon „Angyal Bandi kassai fogságát játsztuk dalokkal és gitárral.” Előadás után bementünk a fogadó szobájába, de a helyeket úgy elfoglalták a falu tekintélyei, akik a darabról beszélgettek, hogy nekünk alig jutott valami. „Jó volt komám uram, — mondja az egyik, — Angyal Bandi, arany rojtos gatyában, 30 fontos vassal a lábán, hogy itatta le iprikummal a kassai tömlöcztartót s ez hogy bukott el ittasságában! Akkor szépen a maga lábáról leoldozta a láncot és a tömlöcztartóéra tette, mondván: ezt érdemlik, kik részegen járnak el foglalatosságaikban. Hát még a szép nótájuk! — no én olvan nótát sehol se hallottam még! És az a tambura milyen nagyvon illik hozzá.” Másnap az udvaron „egy hetven éves forma öreg pór” így szólt: „Ez még csak semmi! csak jöjjenek meg szombaton a tanyákról a betvárok; tom, szűk lesz keteknek az a bugvogó!” Másnap este előadás közben csend lett, hallgattak, s mikor látták, hogy ma nem Angyal Bandit látsszák, némelyik kérde: „hát Angyal Bandi hol van? meg a Csicsó csapláros? meg a por-

¹⁹⁰ *Adolf Hauffen*: Karl Friedrich Hensler. (Deutsche National-Literatur. 138. Bd. Stuttgart, é. n. 186. l.)

¹⁹¹ Nemz. Múzeum Színlapgyűjt. A darabot 1836 febr. 14-én is játszották Debrecenben „Bosszúvágából lett haramja” c. (Színlap és Honművész 1836. 32. sz.)

¹⁹² Balognak a Nemz. Múzeum kéziratárában Oct. Hung. 671. sz. a. levő naplója (Újabbán sajtó alá rendezte és kiadta *Barna János*, Makó, 1928.) szerint: 1827 júl. 24. Nagy-Bajom; aug. 9. és 30. Kanizsa; szept. 16. Csáktornya; szept. 20. Varasd; okt. 17. Zágráb; nov. 17. Légrad; nov. 21. Csurgó; dec. 23. Arad; 1928 jún. 10. Kaposvár; stb.

¹⁹³ *Szinnyei Ferenc*: Nagy Ignác. Bp. 1902. (Kny. az It. K.-ból.) 12. l.

¹⁹⁴ *Bayer*: M. dr. t. I. 241. l.

¹⁹⁵ Szerzőjének: i. m. sa. szerint: 1820 dec. 26. Kalocsa; 1821 máj. 31. Szombathely; jún. 28. Körmen; júl. 15. Keszthely; 1827 febr. Tapoltza; márc. Sümeg; máj. 6. Szombathely; aug. 5. Nagy-Bajom; szept. 2. Kanizsa; dec. 12. Csurgó; 1830 febr. 20. Lengyel Tothi; márc. 7. Köttse; máj. 16. Iregy; máj. 31. Hőgyész; júl. 4. Szexárd; stb. *Gál Mihály* színész naplója szerint Ujfalu Sándor társasága is előadta Zala-Egerszegen. (*Futó János* „Gyámbot”-jában. Pest, 1858.)

koláb?“ — „Más história lesz ma, koma! — mondja az egyik.¹⁹⁶ Úgy látszik, a darabnak csak vidéken volt nagyobb sikere (e sikerről is azért szól bővebben); mert máshol ő maga panaszkodik: „Még akkor szürrel, bundában, gatyában megjelenni színpadon, illetlen dolognak, a magyarság lealázó kigunyolásának tartaték, — még a színészt is, ki magyaros jellemben játszott, durva pimasznak nézték.¹⁹⁷

A romantikus rablóalak ebben a darabban már a magyar pusztá betyárja lehetett. Balog öntudatosan ragadta ki a romantika hatása alatt a népi élet eseményeit, jeleneteit; a színpad deszkáin diadalmas zengéssel szólaltatta meg a jövő hangját: a népi dalt. Szavaiból azt is kiolvashatjuk, hogy az ő darabjából sem hiányzott a morális elem, amely a rabló nemeslelkűségének gyatra eszközökkel való érzéskeltetésekor ebben az időben fokozott formában jelentkezik.

Erre igen szép példát találunk Wándza Zöld Marcijában, melyről a Hazai s Külföldi Tudósítások Könyv-Jelentése így nyilatkozott: „igen szép morális és erkölcsi jelenésekkel felruházott Darab, nem mint némelly minden tsinosság és érzés nélkül való haszon vehetetlen munka.“ (1817. I. 22. sz.) Wándza erkölcsös célzattal a megtérő Zöld Marcit viszi a színpadra, azonban a történet hamis érzelmeiktől van áthatva: „Éz a Zöld Marczi nem a népies romantika Zöld Marczija, aki minden lehetett, de nem birt gyáva életvággyal.“ (Bayer: M. dr. t. I. 288.) A morális elem túltengésével magyarázható meg, hogy a piarista gimnázium tanulói több helyen is előadják 1823-ban „Szomorú és víg elegyes játék“ címmel.¹⁹⁸ Nyomtatásban is megjelenik: „Zöld Martzi, vagy az úton álló haramia. Egy mulattató játék 3 felvonásban. Szerzette Wándza Mihály. Nagyváradon Tichy János' betűivel 1817.“ A darabra teljesen áll Bayer véleménye (i. m. 290.): „A népszínmű későbbi lényeges járulékaiból itt találjuk a sípoló parasztot, aki Zöld Marczi nótáját fujja,¹⁹⁹ van lakodalmas menet, táncz, zene. Csupán egy hiányzik belőle, a későbbi népszínmű legnagyobb vonzó ereje: a népdal. Van a darabban még Vőfély-dal is, melyben csupán az a kár, hogy itt-ott csillámlik ki csak belőle a népies eredet. Ha énekelte is a Vőfély ezt a mondókát, akkor a Zöld Marcziban minden elem meg volt a későbbi népszínműből, csak hogy minden a legkezdetlegesebb formában.“

„Csontos Istvánnak Első Eredeti munkája: Aranyosy vagy az Árvák Pártfogója. Eredeti érzékeny Játék Öt felvonásban. Kassán, 1827.“ tárgya révén szintén a betyárromantika termékei közé tartozik. Írója szerint „történt a Bakonyban“, azonban a darab elolvasása után nem lehetünk efelől bizonyosak. Arról van benne szó, hogy egy Ralcz Antal nevű hírhedt haramiakapitány álnéven és álruhában báró Antalfy várába érkezik, mint gyámleányának kérője. A báró, ki gonosz és szívtelen ember, attól félve, hogy gonoszságai kiderülnek, odaigéri a Körmendy várkapitány név alatt rejtőzködő haramiának a leány kezét, maga pedig másik gyámleányát akarja feleségül venni. A rablócsapat éjjeli támadása gróf Aranyosy közbelépése folytán megghiúsul, a kapitány Péter nevű szolgájával, ki szintén haramia, kézrekerül, a bárónak súlyos vétkei napfényre kerülnek, azonban Aranyosy mindent jóvátesz. Az alakokból hiányzik a magyar psziché életadó ereje, a vadromantika bábjai, csak „magyaros nvelvezete nyujt némi kárpótlást az érzelgős helyek után.“ (Bayer: i. m. I. 401. l.)

¹⁹⁶ Balogh István: Egy agg magyar színész életéből, Magyarország és a Nagyvilág, 1878: 806, 822—3. l. (Újból sajtó alá rendezte és kiadta: Dr. Barna János. Makó, 1927.)

¹⁹⁷ Balogh István: Egy agg magyar színész életéből. Vahot Imre: „Magyar Thália 1853-ra“ 155. l.

¹⁹⁸ Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891. 126—127. l.

¹⁹⁹ „Pásztor csimpolyán fujja a Zöld Martzi nótáját.“ II. felv.

Miskolcon 1832 november 17-én Jánosikról, a hírhedt tót rablóról mutattak be egy „Vígasság-allegy, egészszen Uj Eredeti Nagy Néző Játék”-ot 3 felvonásban, melynek debreceni előadásáról (1836 március 17)²⁰⁰ a Honművész így ír (1836, 44. sz.): „Bár a' miskolczi színház számára vala ugyan irva egy *hazafi* által e' darab, de azt a' szerző szinpadunkra is felcsusztatta, kit figyelmes egybeazonlításunk után színműi írásmódjáról, mint harist szaváról, könnyen kiesmerénk. Egy kitétel illetné csak e' víg-nak nevezett üres darabot, midőn t. i. a' játék hőse Jánosik elfogatott tolvajbanda kapitánnak a' nádas faluhoz héjazatára — álköntösben elősettenkedett czinkostársa, Tajkos, megmenekvésül e' tanácsot adja: 'Vess tüzet neki.' — Ez a' közönséget is megmentené az ásitás és unalomtól, 's reménye megcsalásától.”

Ezekhez a darabokhoz viszonyítva nagy haladást találunk Kovács Pál „A zsvány” c. egyfelvonásos színjátékában,²⁰¹ melyet 1833 december 29-én Budán és később a győri színpadon „Katinka” címen adtak elő.²⁰² A magyar népromantika hőse, Bolvgó Laci, a betyár szereti Bodri csap-láros Katinka nevű lányát, ki Foki Gergely pandúrhadnagy menyasszonya. Míg a betyár a kocsmában szundikál, a pandúrok cimboráit elfogják. Katinka a betyárt meg akarja menteni, azonban a betyár e nagylelkűség láttára bűnösségének tudatára jut, s megadja magát Gergelynek. A betyár fejére kitűzött jutalomdíj Gergelyé lesz, s elveheti Katinkát feleségül. Kovács már az „életet festi a maga alakjaival egy-egy ötlet alapján, de a romantika hatása alatt hűtelenné lesz az élethez”²⁰³ néha a lehetetlenségig nagyítja a borzalmakat.

Itt említem meg, hogy Czuczor Gergely „Czifra Laczi” (1845) című verse,²⁰⁴ mely Zoltvány szerint „kétségtől a híres rablókról szóló pusztai dalok és népies románcok hatása alatt készült” (i. m. 264.), Kovács „Zsvány”-ával azonos elemekből épül fel. Czifra Laci együtt táncol a kocsmáros lányával. Szerelmet vall neki, azonban a lány visszautasítja, mivel „vármegye pandúra vesz el engem”. A betyár bosszúálló szándékkal egy darabig a közelben ólalkodik, egyszer azonban eltűnik. Talán az lett a sorsa, ami minden betyárnak: az akasztófa. A költemény morális célzata kétségtelenné válik, ha elolvassuk Czuczor híres kijelentését: „Ideje már egyszer, hogy a' Senki Pál, Angyal Bandi, Zöld Marcsi, Becs-kereki, Czigány lakodalom 's több illyféle igen aljas könyvecskénél valamivel csinosabb népdalok is megforduljanak a' jámbor falusi ember kezei között” (i. m. 242.). Czuczor a népdalok naiv hangján akart tanítani, s Kovács tárgya erre igen alkalmas volt. A „Csaplárosné” (1834) c. verse az általa annyira lenézett ponyvatermékekből is reminiscál:

„Hideg szél fu Mátra felől,
A lelkem is fázik belől.”

(i. m. 26. és 244. l.)

Erdekes dolog, hogy a közvélemény általában szimpatizál a betyárokkal (pl. politikai társaság „Szegény legények társaságá”-nak nevezi magát, mely hallatlan megbotránkozásra ad alkalmat, mert „iszonyúan érzik rajta

²⁰⁰ Színlapok a Nemz. Múzeumban. A Jánosikról fennmaradt hagyományról *Matunák Mihály* ír. Ethn. 1908. 308. l.

²⁰¹ Megjelent Kovács P. „Tháliá”-jában. Pest, 1833. 53—82. l.

²⁰² Színlap a Nemz. Múzeumban. *Koltai Virgil*: Dr. Kovács Pál élete és működése. Győr, 1889. 34. l.

²⁰³ *Koltai*: i. m. 38. l.

²⁰⁴ *Czuczor*: Össz. költ. művei. Sajtó alá rendezte Zoltvány I. Bp. 1899. II. 172—178. l.

a proletáriátus-szag²⁰⁵), az irodalom pedig nem akarja megérteni ezt a szellemet: „A' nagy közönség mindig szerette és szereti a' bűn irtóztatós jeleneteit; de valjon ebből következik-e, hogy illy botrányjeleneteket egész meztitlenségökben vigyünk át a' színpadra?”²⁰⁶ A magyar betyárélet romantikumát hamarabb megérezte a magyar közvélemény, melynek életformája a romantikumban gyökerezett, mint az ezerfelé kapkodó, hatások zűrzavarában tévelygő magyar irodalom. A színpad igyekezett az irodalom intő szavai ellenére kielégíteni a közönség magyar romantikum után való vágyát, azonban nem tudott teljesen szakítani az irodalommal, mert félt megbélyegző ítéletétől. (L. Balog keserű szavait: illetlen dolognak tartaték...) Az irodalom nem is tud felmutatni ennyi magyar haramiát. Fáy Andrásnak „A' Hasznosi Kincs-ásás” c.²⁰⁷ „Eredeti tréfá”-jában Keskeny Pista és társai, akik kommenciót kapnak a kocsmárostól, mellékalakok; Dobay György erdélyi földbirtokos „A bakonyi történetek” (Pest, 1809) című munkájáról nem bizonyos, hogy haramiahistóriák vannak benne.²⁰⁸

Gaal Józsefnek, az Alföld első lelkes költőapostolának az érdeme, hogy a betyárromantika a maga hamisítatlan létszerűségében vonul be a magyar irodalomba. Már Szirmay Ilona c. kétkötetes történelmi regényében szerepel egy Pintye Gregor nevű oláh haramia és bandája. A szatmár-mármarosai nép szájhagyományában még Gaal korában is élt egy Pintye Gregor nevű, múlt századi rabló emléke, ki vakmerő tetteivel annyira elhíresült, hogy az anyák az ő nevével csitították síró gyermekeiket.²⁰⁹ Gaalnak nagyon tetszhetett ez az alak, mert sokkal többet szerepel a színen, mint amennyire a főcselekmény megkövetelné, azonban nem sikerült neki elég reális színezetet adni, s ezért idealizmusát hazugnak érezzük. Sokkal sikerültebb alak novelláinak kedvelt hőse: Zöld Marci. A róla írt anekdotikus életképek tárgyainak egy része megvan Wándza Zöld Marciában is, azonban Szinnyei Ferenc valószínűbbnek tartja, hogy Gaal a híres betyárra vonatkozó adomákat szájhagyományból, vagy ponyvatermékekből vette. Erre utalnak Gaal lelkes szavai is: „Mindenki tudá valamely tettét, oly kalandosat, merészet s néha lovagiast, hogy ezeknek fele elég lett volna tíz középkori lovagot egy-egy új Nibelungenlied hőségé tenni.” (ÖM. II. 379.)

Gaal kedvelt alakját, a betyárt, színpadon is szerepelteti. *Peleskei nótáriusában* (II. szakasz 1—5. jel.) Sugár Laci, Szekfű Bandi és más haramiák a hortobágyi csárda ivószobájában legénykednek, mikor megérkezik Zajtay uram. Alaposan ráíjesztenek, azonban már-már megbékélnek, mikor Tóti Dorka, mint parasztasszony, az ivóba jő és azt mondja, hogy Zajtay a debreceni komiszáros, ki a betvárokat akarja kikémlélni. A betvárok statáriumot tartanak felette. Mikor fel akarják akasztani, ijedten jelenti az őt, hogy nagy csapat katona közeledik. A betvárok elmenekülnek, s Zajtay ép bőrrel szabadul a kellemetlen helyzetből. A bohózatnak ez a része sikerülten van a főcselekménybe illesztve, mert Gaal a törvénytelen formákat gúnyoló betyárélet bemutatásával színezte az általános szatírai képet. Az első jelenet haramiadala feltűnően emlékeztet Schiller *Räuberjének* (IV. felv. 12. jel.) hasonló beállítású dalára; Badics is néme-

²⁰⁵ D. Viktor: A „Szegény legények társasága” 1848 előtt. Reform, 1871. II. évf. 18. sz.

²⁰⁶ Császár Ferenc: i. m. V. ö. Váradi Antal: A népszínmű felvirágzásának okairól. Figyelő II. 1877. 368—374. l.

²⁰⁷ Megjelent a „Kedvesapongások”-ban. Pest, 1824. II. 131—180. l.

²⁰⁸ Pinér: M. it. kk. I. 452. l. V. ö.: Szinnyei: MI.

²⁰⁹ Badics Ferenc: Gaal József élete és munkái. Bp. 1881. 42. l. — Összes M. I—II. (Abafi: Nemzeti könyvt. 23. 27. k.) Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalomunk a szabadságharcig. Bp. 1925.

tesnek tartja az itt énekelt dalokat. Ez különösen feltűnő, mert van néhány sikerült betyárdala is. Az Életképekben (1814, I. 188.) „Alföldi dalok” címen találjuk két dalát. Az elsőben a kacér betyár beszél, ki mind egyik általa megcsókolt leány arcában hűtlen kedvese vonásait látja; a másik elgondolása is eléggé költői: ez az első költemény, mely a betyár sorsában a nemzet sorsát láttatja.

Csattog a szél ingén a betyárnak,	Oh ne kérdezd, Ő hogy fejtené meg,
Versenyezve széllal fut lova,	Gyorsan utat honnan s merre tesz.
Honnan jönnek, meddig s merre járnak,	Tedd e kérdést inkább nemzetének,
Közel-e már célok, vagy tova? —	Tudja-e az: honnan jött s mi lesz?

Gaal néhány költeményét, mely a betyáréletről szól, ilytárgyú noveláiban találjuk. „Maga sem sejtette — írja Badics —, hogy az a három strófás népdal, melyet a „Hortobágyi éjszaka” című elbeszélésben (1836) Zöld Marci szájába ad, többet ér összes addig írt verseinél.” Ez a verse a következő:

Hamis egy urfi vagyok én,	Debreczeni országon
Hortobágyi szegénylegény,	Mint egy király uralkodom,
Minden kocsí, minden szekér	S ha akadok szép lyánkára,
Enyim meddig paripám ér.	Csókom csattan ajakára.

A sik pusztá az én tanyám,
Szárcsám nyerge a nyoszolyám,
A vármegye nagyon szeret,
Csak látni ohajt engemet.

(ÖM. II. 26.)

Badics értékelését az a körülmény sem változtatja meg, hogy Vörösmartynak a Koszorúban (1831) Csaba álnév alatt megjelent „Beckskereki” című versében (az asszonycsábító betyár romantikus elképzelése itt már tökéletes!) Gaal költeményének minden elemét megtaláljuk („Uralkodom Pesttől Hortobágyig”), mert a népdalforma eléggé hű utánzásának az érdeme az övé marad. Ime Vörösmarty költeményének legjobban egyező része:

Hamis huszár vagy te Beckskereki,	Mihelyt szádnak szemednek megtetszik;
Rajtad még az ördög sem tenne ki;	Átkozott kezeid azonnal megszerzik.
Majd mint a szél nyargalsz a pusztákon,	S nem csak marha, portéka kell neked,
Tagjaidon lobog fehér vászon,	Majd megvész a szép asszonyért lelked;
Majd öltözől úrfiak módjára,	Gonosz kalmár vagy te Beckskereki,
Kényes nyalkán sétálsz a vásárra,	A vármegye nyomodat rég lesi;
S a mi szép és drága portékában,	Nem szereti garázdálkodásodat,
A mi jó van s legel a pusztában,	Vigyázz, kötél szegi még nyakadat.

Gaal egy másik versében a katonaszökevény panaszolja szomorú véggel biztató szegénylegénységét (ÖM. II. 342.), egy harmadikban újra a Vörösmarty-ötletet halljuk:

Egy Hortobágy pusztája,
Egy annak a királya;
A királya én vagyok,
Jobbágyim az utasok.

(ÖM. II. 389.)

A betyár sorsa iránti szimpátiája legjobban „Haramia szerelme” c. 626 soros „alföldi beszély”-ében nyilvánul meg, melyet a Kisfaludy Társaságban olvasott fel székfoglalójaként. (Kisf. Társ. Évl. 1844. IV.)

„S mint a villám bus felhőből,
Mellynek pusztító keblén ül,
Törvén mindent lángja lep;
Ugy kíválik egy alak.”

Csonka Bandi, a híres betyár, ki üldözői elől menekülván, étlen-szomjan száguld gomolygó porfelhő közepette a pusztán, s így panaszkodik:

„A' míg élek, éjjel nappal
Mindig üldözének,
S nem vétettem az országnak,
Sem a' vármegyének,
Pap s az ur ott is ott aratnak,
A' hol nem vetettek,
Szegény ember rossz földéröl
Dézmát szedegetnek,
Én nem bántok szegény embert,

Csak dus ember ládájában
Gazdálkodik markom,
De a mit onnan szerzek is
Magamnak nem tartom.”

Egy leánnyal találkozik, ki az apjának vitt élelemből megkínálja őt. Rózsi heves szerelemre gyullad a betyár iránt. Bandi viszonozza szerelmét, elcsábítja, aztán betyáros könnyelműséggel Sárihoz is ellátogat. A féltékeny Rózsi, mikor Bandi lovát Sáriék előtt meglátja, odahívja a tolvajüző hadat, kik előbb lovát, majd magát a betyárt is elfogják.²¹⁰ Mikor a lány a betyár szemébe vágja, hogy ő volt az áruló, a betyár szomorúan mondja:

„Nem átkozlak, s ha bírod tovább az életet,
Lásd rózsám én szeretlek, áldjon meg istened.”

Bandit felakasztják. Mikor Rózsi megtudja, zavart fejvel a pusztán kóborol, míg a halál meg nem könnyörül bánatán.²¹¹

Schedel a műben kiemelkedőnek találja „az alföldi élet és természet jellemes festését”, míg a kompozícióban hézagot lát. Elragadtatását azonban ez a hiba sem hűti le, s azt kívánja, hogy „e költősem minél több művelőket találna”. (Életképek, 1844. I. 294.) Badics csak részében talál szépséget: „Tárgya tisztán népies, de a velebánás már nem ilyen tiszta. Oly formán indul, mintha a piros pozsgás múzsa szép vasárnapi ruhája mellé restelné a piros csizmát felhúzni, s lakk cipőben indul, nagyon szépen jár benne, de szorítja a lábát, leveti meg újra felhúzza, tetszeleg, maga se tudja melyikben szebb, s utoljára is mezítláb szalad el. Jellemzés, beszélgetés, nyelv, verselés, mind ezt a határozatlan kettősséget tünteti fel.” (I. m. 154.)

Ebben az időben Sobri volt a leghíresebb haramia. „Nemcsak versekben, de még népszínműben is meg van dicsőítve Sobri, 's főleg a' karzati közönség országsherte nagy részvéttel fogadá őt a' színpadon.” (Vahot: i. m. 15. l.) Ez a darab Fekete Gábor „Sobri” c. darabja lehetett, melyről címén kívül egyebet alig tudunk.²¹² 1838-ban a „Részvét gyöngyei” c. zseb

²¹⁰ Mint népi motívumot v. ö. Ethn. 17 : 232., 18 : 153.

²¹¹ A betyár után haló leány szerepel még *Szakáll Lajos*: Marcsi betyár. (Pesti Divatlap, 1844. II. 122. l.) és *Samarjay Károly*: A rabló szerelme. (Életképek, 1846. II. 237. l.) c. versében.

²¹² *Szuper Károly*: Színészeti naplójában (1830—1850. Sajtó alá rendezte Váli Béla. Bp. 1889.) olvashatjuk: „Így léptem fel 1838-ik évben a karácsonyelőtti vásár

könyvben Nagy Ignácnak egy kis népies vígjátéka jelent meg „A hősök” címen.²¹³ Szinnyei Ferenc szerint „Kisfaludy vígjátékainak kellemes derűje uralkodik a darabban”, melyben Sobrit mint a szerelmesek pártfogóját lépteti fel. Hasonló Szerepe van Sobri-nak Szigligeti „Két pisztoly”-ában (1844. Eredeti színmű 3 szakaszban.), melyben Sobri túlidealizált alakjával éles ellentétben áll a börtönjelenet (II. szakasz) realitása.²¹⁴

Valószínűleg Gaal hatása alatt írta meg Petőfi 1845 júliusában Zöld Marci c. színművét, melyet nem ismerünk, annyi azonban kétségtelen, hogy a betyárromantika terméke volt, s hogy a Nemzeti Színház dráma-bíráló bizottsága egyhangúlag elvetette.²¹⁵ Genreszerű dalaiban a betyár-élet végleteinek hű rajza mellett előadasmódja is megkap.²¹⁶ Petőfi jól ismerhette a betyáréletet, hiszen az öreg Petrovits kocsmájában gyakran megfordulhattak az „úti” betyárok.²¹⁷

Szempontunkból igen fontos Eötvös József „A falu jegyzője” (1845) című regényének „legactívabb szereplője, a 40-es évek idealizmusával festett és demophil tendenciájával bemutatott zsvány: Viola”.²¹⁸ Bizonyosan tudjuk, hogy élő alak után mintázta. „A falu jegyzőjének írásakor megjegyezte — írja Berecz Károly —, hogy az élet után híven igyekszik őket rajzolni.”²¹⁹ Szempontját ő maga is kifejti regényében: „Oh, ha valaha az oly regényesnek festett zsványéletet közelebbről látnák, azon éhséget, mocskot s mindennemű nyomort, melyek között e kalandok játszhatnak, e hősöknek egész aljasságát, kinek bátorsága sokszor nem más, mint a félelem az akasztófától: — a kép más volna, mint melyet adnak!” Hőst is eszerint beszélteti, mikor Peti cigány óvatosságra inti: „Nem jobb-e meghalni egyszerre, mint úgy élni, mint én? Atkozni a napot, ha fölkel, mert világot terjeszt a földön, s üldözőimet nyomomra vezetheti; rémegni minden madártól, mely az ágat csörögteti; ellenséget látni minden fatőben, ha estve az erdőn átmegegyek; futni az emberektől, kiket szerettem, s az erdő vadjai közt tölteni napjaimat, hogy mind ezen kínok után éjjel akasztófáról s hóhérokról álmodjam, — ez életem: nincs rajta mit féltennem.” Ezzel a hideg realizmussal festett alak sokkal rokonszenvesebb előttünk, „mint a vármegye nem egy hatalmaskodó ura”.²²⁰ Eötvös írói művészetét műve tendenciájának ily módon való megvilágítása a legelőnyösebb színben tünteti fel előttünk, ha meggondoljuk, hogy „nincs egyetlen szépirodalmi mű, mely oly közel hozta az irodalmat az élethez, mint a Falu jegyzője”.²²¹

nap legelőször Fekete Gábor „Sobri” című művében és pedig egy haramia szerepében.” (4. l.) „1840 május elején Varasd volt főállomásunk, hol roppant közönség előtt, szabad ég alatt adtuk Sobrit.” (10. l.)

²¹³ Megjelent Nagy Ignác Vígjátékai (Pest, 1852.) közt is Sobri címmel. (32—45. l.)

²¹⁴ Szentgyörgyi László: Szigligeti népszínművei. Bp. 1910. 22—26. l.

²¹⁵ Horváth János: Petőfi. Bp. 1922. 205. 168. l.

²¹⁶ Ilyen mű dalai: Zöld Marci, A csaplárné a betyárt szerette, Pusztai találkozás, Liliom, Peti, Gyors a madár, A zsványság vége, stb.

²¹⁷ Eötvös Károly: A Bakony rossz híre. Budap. Hirl. 1887. VII. évf. 294. sz.

²¹⁸ Császár Elemér: Eötvös József mint regényíró. Kisf. Társ. Évl. 1914. 77. l. V. ö.: Bodnár Zsigmond: Bárá Eötvös József. Bp. 1904. 35—38. l. és U. az: Eötvös és Kemény. Bp. 1905. 37—39. l.

²¹⁹ Magyarország és a Nagyvilág. 1872. 6. sz. 62. l.: „Bizonyosan hallotta ön híret szegény Czifra Jancsinak; én ismertem a híres betyárt s szemtanuja voltam nem egyszer a legiszonyúbb vallatási jeleneteknek”, — mondta Eötvös a regény dik-tálása közben.

²²⁰ Kozma Andor: Bárá Eötvös József a költő. Bp. é. n. 15. l. (Magyar Kt. 731. sz.)

²²¹ Idézi Péterfy Jenő: Összegy. M. I. 38. l. Bp. 1901.

Eötvös regényének leghatásosabb fejezeteit 1851-ben Szigeti József dramatizálta, s a Nemzeti Színház több ízben elő is adta, sőt 1913-ban és 1916-ban fel is újította.²²² A dráma nyomon követi a regény viharos eseményeit, éles fordulóit, merész peripetiáit, és pedig nagy színpadi érzékel és írói lelkiismeretességgel.²²³ Általában Szigeti sokkal több leleményt tanúsított a regény átdolgozásában, mint az irodalmi köztudat tartja.²²⁴ Merész kézzel Violát állította a háromfelé bogyódó esemény középpontjába, mintegy kiemelte Eötvös ideális tendenciáját: Viola, az elnyomott, a betyárságba hajszolt paraszt az úrért áldozza föl magát; bűnei az úri gazságok mellett eltörpülnek.²²⁵ Szigeti a nép nyelvét és annak szépségeit nem ismeri, magyarossága egypár közmondásra, s néhány népdalból ismert közkeletűvé vált szólamra szorítkozik.²²⁶ Darabja népszerűségét inkább meséje időszerűségének és átdolgozó ügyességének köszönhetette, mert a korabeli kritika igen ellentétes véleménnyel volt darabja felől.²²⁷

Szigeti Violája Bécsben is színre került a Fünfhaus-arenában Der Betyár címmel (1855 aug. 8.).²²⁸ Az ő átdolgozásának mintájára Farkas Lajos is színpadra vitte Violát. Művét 1851 októberében és novemberében, tehát Szigeti után félévvel adták Kolozsvárott; e darabnak azonban nyoma veszett.²²⁹

Viola alakja kétségtelenül az élet talajából fakadt, s az élethez való ragaszkodás az oka annak is, hogy Violából „hiányzik a romantikus éngőgös abszolút hite: az egyén Eötvösnél még nem izmosult az új megváltás szimbolumává”. (Szabó Dezső: i. m. 319. l.) Eötvös nem azt az alakot rajzolta, mely az irodalom tudatában élt, hanem azt, amelyet a valóság, az élet termelt ki. Eötvös a meztelen életet adta, azonban nem tudta, hogy ez az élet az igazi, hamisítatlan romantikum, s hogy az ő korának romantikája, lázas romantikakeresése ügyetlen kézzel nyúlt ahhoz az élethez, melyet a törvényszerűen egységes népi fantázia minden népnél eszményien fogott fel.

*

Mivel magyarázható a szabadságharc előtti betyárromantika finnyás álerkölcseiessége az irodalomban? Az irodalomnak romantikus *eszmény*, romantikus *elképzelés* kellett és nem a jelen időben mozgó, háborgó, forrongó *élet*. Ezzel magyarázható meg, hogy miért tökéletesebb, realisabb a mai magyar irodalom betyárromantikája: a betyár nekünk a *multat* jelenti, mely *tele* volt *érdekes hősökkel*, érdekes törekvésekkel. Ezt tudva, megértjük a szabadságharc előtti közvélemény kettősségét. A népnek a betyár élő hőse volt, s ezért nem is félt tőle. Az irodalom közvéleményét jelentő nagyobb műveltségű és magasabb társadalmi állású réteg a külföld hatása alatt tudomást szerzett a rabló-ideálról. A népnél megtalálta az élő rabló-ideált, de félt is tőle, mert a saját bőrén tapasztalhatta, hogy az

²²² *Viola*. Eredeti népszínmű 5 felvonásban. B. Eötvös József „Falu jegyzője” című regényéből, írta: Szigeti József. (66. sz. sugópéldány a Nemz. Színház könyvtárában.)

²²³ Sn. kritikája. Budapesti Hirlap, 1913 szept. 14.

²²⁴ Pesti Napló, 1913 szept. 14.

²²⁵ *Porzolt Kálmán*: Pesti Hirlap, 1913 szept. 14. Szerinte „Viola idealizált hős.” Ez tévedés: Eötvösnek, s így Szigetinek csak tendenciája ideális, alakjai a valóságban is éltek. V. ö.: „Az idealizmus az igazságban keresi a valóságot; a realizmus a valóságban az igazságot. Így az idealisták az igazságot kívánták szolgálni.” (Rákosi Jenő: Budap. Hirl. 1913 szept. 14.) Eötvös tendenciája az igazság (Viola) volt.

²²⁶ Bayer: M. dr. t. II. 286. l.

²²⁷ *Perényi József*: Szigeti József. Élet, 1922. XIII. 11. sz., Bayer: Szigeti József drámái, Bp. 1914. 20—21. l. (Kisf. Társ.Nemz. Kt. 82.)

²²⁸ *Perényi József*: Szigeti József. Irodalomtört. 1915. 295—296. l.

²²⁹ *Rakodczay Pál*: Szigeti József forrásaihoz, Irod. tört. Közl. 1916. 41—42. l.

ideális célokért küzdő rabló is rabol. Olyan volt ez a betyárromantika, mint annak a gyárosnak a helyzete, aki elismeri, hogy munkásainak kevés fizetést ad, hogy abból a csekély összegből nem él meg tisztességesen egy család, de nem ad többet, mert nincs olyan törvény, mely kényszeríthetné arra, hogy munkásainak szociális helyzetére is tekintettel legyen fizetésük megszabásánál. Bernard Shaw cinizmusa „Man and Superman” c. regényében a társadalomnak a gazdasági életben divatos törvényellenességeit állítja szembe a nemeslelkű rablók erőszakos pénzszerzésével, mely a szegények javára történik.²³⁰ Az egyik a társadalmi, a másik az erkölcsi törvénybe ütközik, tehát mind a kettő rablás. Mindezeknek figyelembevételével arra az eredményre jutunk, hogy a *betyárromantika népi szempontból naiv, szellemtörténeti (irodalmi) szempontból pedig tudatos negatív cinizmus a társadalmi törvények tökéletlenségéből származó, s az erkölcsi törvényekkel szembenálló szociális életjelenségek iránt.* Ennek a negatív cinizmusnak eszköze a hamis idealizálás: a nép ösztönszerűen, az irodalom pedig tudatosan idealizálta a rablót.

Nálunk, Magyarországon a pusztai rablóéletmód felvirágzásának és az irodalmi romantika hatásának egyidejűsége kettős betyárromantikát teremtett: egy valót és egy hamisat, egy népit és egy irodalmi. A magyar betyárromantikát az teszi különössé és egyedülállóvá, hogy hőseit nem kellett nemesíteni, idealizálni: életszerűségükben hibáik mellett bennük élt minden magyar erény, magyar életakarás. Igazán „a magyar züllés hősei voltak...”

Ez adja meg a betyárromantikának a speciálisan „magyar” jelleget.

Dömötör Sándor.

²³⁰ Az ötlet nem új. Már Andrád anekdotagyűjteményében találunk egy hasonló felépítésű, ókori eredetű példázatot. György Lajos: Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. (Kny. a „Székely Nemz. Múz. Emlékkönyvéből.) Cluj—Kolozsvár, 1929, 5. l.

